Éric Toussaint: Ernest Mandel, Ernesto Che Guevara och debatten om övergången till socialism i det revolutionära Kuba

(Ur Links international journal of socialist renewal, 20 maj 2026. Ursprungligen publicerad på CADTM. Översättning från engelska, Göran Källqvist.)

Innehållsförteckning

Ernest Mandel och Kuba....2
Vilken ståndpunkt förespråkade Ernest Mandel i artikeln?....3
Att inte underkasta sig värdelagen betyder inte att förbise den....6
Den livsviktiga frågan om socialistisk demokrati....9
Ernest Mandel första besök i Havanna i mars-april 1964....10
Charles Bettelheims inlägg och Che Guevaras och Ernest Mandels genmälen....12
Che Guevara om Nationalbanken och lån under Kubas övergång till socialism....16
Hur de debatterade....17
Ernest Mandels betydelse i Kuba....18
Che, hans tal i Algiers och hans avsked från den kubanska regeringen....18
Che Guevaras sista kända brev till Fidel Castro....19
Ernest Mandel andra resa till Kuba 1967....20

Mordet på Che Guevara i Bolivia....21
Mandel och Kuba på 1990-talet....21
Slutsatser....23
Bilaga: Folkliga socialistiska partiet (PSP)....25

1900-talet kännetecknades av segrar för sociala revolutioner av socialistisk karaktär: i det tsaristiska kejsardömet 1917, Jugoslavien 1945, Kina 1949, Vietnam 1954 och 1975, Kuba 1959, Algeriet 1962 och Nicaragua 1979. Detta utlöste stora offentliga debatter bland revolutionärer i dessa länder om det effektivaste sättet att uppnå en övergång från kapitalism till socialism. Mellan 1918 och 1926-1927 var detta speciellt fallet i Sovjetryssland och Sovjetunionen, där Vladimir Lenin, Leo Trotskij, Jevgenij Preobrazjenskij och Nikolaj Bucharin gav de viktigaste bidragen. I Jugoslavien på 1950- och 1960-talen fördes en mindre offentlig diskussion om landets socialistiska övergång än vad som hade varit fallet i Sovjetunionen på 1920-talet.

Efter segern 1959 i Kuba inleddes en stor offentlig debatt om ekonomins karaktär 1963-1965 med Ernesto Che Guevara, Alberto Mora, Ernest Mandel och Charles Bettelheim. En del av de punkter som diskuterades var finansieringen av den offentliga sektorns företag, marknadens och planeringens roll, den roll som värdelagen spelade, bankernas och krediternas roll, de individuella och kollektiva moraliska och materiella drivkrafternas respektive platser, och medvetenhetens roll. Mandel försökte föra in frågan om socialistisk demokrati och arbetarmakt i debatten.

De olika försöken att gå framåt till ett socialistiskt samhälle väckte stora förhoppningar bland hundratals miljoner människor. Det fördes livaktiga debatter om de viktiga ekonomiska, sociala och politiska val som skulle göras på vägen mot socialismen, inklusive bland vänsteranhängare i de industrialiserade länderna, även om inte något av dessa länder själva hade haft någon segerrik socialistisk revolution. Bakslag, tillbakagång, förräderier och förfall ledde så småningom till att kapitalismen återupprättades i de flesta fallen, utom Kuba som har förblivit icke kapitalistiskt.

Denna studie tittar tillbaka på den Stora debatten i Kuba mellan 1963 och 1965. Alla deltagare åberopar en politik som ska tillämpas efter en revolutionär seger för att gå från kapitalism till socialism och förhoppningsvis kommunism. Debatten som utspelades i Kuba gick långt utöver det kubanska sammanhanget. Det är därför det är så viktigt att förstå hela dess relevans för vår tid.

Vad har marknaden för plats i den ekonomiska politik som ska föras i framtiden efter en antikapitalistisk revolutionär omvälvning och inledningen av en övergång till socialism? För att besvara denna fråga är Ernest Mandels och Ernesto Che Guevaras bidrag oumbärliga. Varför är frågan om socialistisk demokrati grundläggande? [Där är] Ernest Mandels bidrag oumbärligt. Av utrymmesskäl kommer vi att begränsa oss till den Stora debatten som ägde rum i Kuba, samtidigt som vi inser behovet att analysera Ernest Mandels och andra författares senare bidrag om frågan om övergången till socialismen.

Ernest Mandel och Kuba

Ernest Mandels (1923-1995) *Traité d'économie marxiste* (som gavs ut på franska 1962 och på engelska 1968 som *Marxist Economic Theory*)[1] fick ett stort internationellt inflytande. Den över-

1 På svenska: Marxismens ekonomiska teori, på marxistarkiv.se.

sattes, studerades och recenserades i Kuba, bland många andra länder. Ernesto Che Guevara (1928-1967), som då var industriminister, fick 1962 ett exemplar på franska[2] och lät översätta det till sina kollegor och andra ämbetsmän i den kubanska regeringen. Han hade uppenbarligen en mycket positiv uppfattning om boken.

I slutet av 1963 läste Guevara också en artikel av Mandel om den stora ekonomiska debatten som just hade börjat i Kuba detta år. Artikelns titel var tydlig: ”Värdelagen i förhållande till självförvaltning och investeringar i arbetarstaternas ekonomi. Några anmärkningar om diskussionen i Kuba”. Den översattes till spanska av en ung kubansk trotskist som arbetade på det kubanska utrikesministeriet (Minrex). Den hade publicerats i *World Outlook*, en veckotidskrift som sedan september 1963 gavs ut av Fjärde internationalens förenade sekretariat i Paris,[3] liksom i den franskspråkiga *Quatrième International* i februari-mars 1964.[4] I den tog Mandel, under pseudonymen Ernest Germain,[5] parti för Ches ståndpunkter. Det var troligen därför Che bjöd in honom till Kuba på våren 1964.

Vilken ståndpunkt förespråkade Ernest Mandel i artikeln?

I början av artikeln lade Mandel fram de viktigaste grundsatserna i den Stora debatten, som hade börjat i mitten av 1963. Han hänvisar till de två huvudpersonernas skrifter, nämligen Ernesto Che Guevaras och Alberto Moras, nämner de frågor den handlade om och betonar dess historiska effekt:

> Den kubanska tidskriften *Nuestra Industria – Revista Economica*, organ för industriministeriet, publicerade i nr 3 (oktober 1963) två polemiska artiklar av stort intresse, en skriven av Ernesto Che Guevara och den andra av Comandante Alberto Mora, minister för utrikeshandel. Denna polemik vittnar om den kubanska revolutionens vitalitet, även på den marxistiska teorins område. Den behandlar en rad frågor av största vikt under uppbygget av en socialistisk ekonomi: värdelagens roll inom ekonomin under övergångsperioden; företagens oberoende och självstyre; investeringar via budgeten eller med hjälp av egeninvesteringar, etc. Dessa frågor innefattar frågan om en lämplig modell för ekonomin under perioden av övergång från ett underutvecklat land, ett problem som engagerade bolsjevikernas intresse under perioden 1923-1928, och som återigen dök upp, om än på en ganska låg teoretisk nivå, i Jugoslavien, Polen och på senare år till och med i Sovjetunionen.

I det andra stycket kritiserar Mandel Josef Stalins ståndpunkt, som Alberto Mora använde som grund för sin debatt med Che Guevara:

> Frågan om att tillämpa värdelagen i övergångsperiodens planerade och socialiserade ekonomi har utsatts för den allra värsta förvirring, huvudsakligen på grund av att Stalin i sitt sista verk ställde den på ett både grovt och förenklat sätt: ”Man frågar ibland, om värdelagen existerar [sic] och verkar hos oss, under vårt socialistiska system. Ja, den existerar och verkar.” Detta är en uppenbar självklarhet. Så länge utbyte äger rum överlever varuproduktionen, och därmed styrs utbytet objektivt av värdelagen.

---

2 Che förstod och talade franska. Ernest Mandels *Marxismens ekonomiska teori* är en innehållsrik avhandling som systematiskt försvarar och uppdaterar den klassiska marxistiska ekonomin. Den analyserar kapitalismens utveckling, motsättningar och kriser, och betonar arbetsvärdeteorin, mervärde och övergången till socialism.

3 Ernest Germain, ”The Law of Value in Relation to Self-Management and Investment in the Economy of the Workers’ States, Some remarks on the discussion in Cuba”, *World Outlook*, Vol. 1, nr 14, 27 december 1963,

4 Revue Quatrième International nr 21, 1:a kvartalet 1964, s 20-28.

5 Ernest Mandel använde flera pseudonymer: Ernest Germain, Henri Valin, Pierre Gousset och i Fjärde internationalen kallades han Walter.

Mandel ifrågasätter omedelbart Stalins uppfattning, eftersom olika huvudpersoner i debatten uttryckligen baserade sig på Stalins analys och politik, vars inflytande fortfarande märktes av trots att han hade dött 10 år tidigare. Dogmatiskt stalinistiskt inspirerade marxistiska läroböcker som gavs ut i Moskva distribuerades vida omkring och kritiserades sällan.[6] Bland de huvudfigurer i debatten som utnyttjade Stalin, utöver Alberto Mora,[7] hittar vi Charles Bettelheim, en ekonom som då stod det franska kommunistpartiet nära.

Jag kommer att upprepa Mandels huvudsakliga argument eftersom de är mycket användbara för alla som analyserar de frågor som revolutionära krafter som griper makten och verkligen vill inleda en övergång till socialism ställs inför, och i fallet med de så kallade utvecklingsländerna få slut på underutveckling och underordnande under de imperialistiska kapitalststaterna.

Mandel förklarar:

> I en utvecklad kapitalistisk ekonomi avgör värdelagen produktionen med hjälp av profitkvotens rörelser. Kapital flödar till de sektorer där profitkvoten är över genomsnittet och produktionen ökar där. Kapital lämnar de sektorer där profitkvoten är under genomsnittet, och produktionen minskar där (åtminstone relativt). När produktionsmedlen nationaliseras, så att det varken finns någon marknad för kapital eller att den är fri att tränga in på och lämna denna marknad, eller att det ens bildas en genomsnittlig profitkvot med vilken profitkvoten i varje speciell bransch kan jämföras, så är det uppenbarligen inte längre möjligt för ”värdelagen” att på ett direkt sätt ”reglerar produktionen”.

Mandel fortsätter med att diskutera fallet med ett land som det revolutionära Kuba 1963. Den inriktning han kommer fram till gäller dock långt utanför det landet. Det är i själva verket helt relevant för vår tid, och det är därför jag citerar så utförligt.

> Om ”värdelagen” skulle styra investeringarna i ett underutvecklat land som har genomfört en socialistisk revolution, så skulle dessa företrädesvis röra sig mot de sektorer där lönsamheten är störst i förhållande till priserna på världsmarknaden. Men det är just genom att dessa priser avgör att investeringarna koncentreras till produktion av råvaror som dessa länder är underutvecklade. Att övervinna underutvecklingen, att ”industrialisera landet”, innebär att investeringarna medvetet måste riktas in på de sektorer som enligt värdelagen för tillfället är minst ”lönsamma”, men mer lönsamma utifrån kriteriet med landets långsiktiga ekonomiska och sociala utveckling i sin helhet. När det sägs att monopol på utrikeshandeln är oumbärligt för att industrialisera underutvecklade länder, så betyder det just att industrialiseringen inte går att genomföra utan att medvetet bryta mot värdelagen…
>
> I ett underutvecklat land, och just på grund av denna underutveckling, tenderar jordbruket från början att vara mer ”lönsamt” än industri, hantverk, småindustrier mer ”lönsamma” än storindustrier, och den privata sektorer mer ”lönsam” än den nationaliserade sektorn. Att kanalisera investeringar i enlighet med ”värdelagen”, dvs. enligt lagen om tillgång och efterfrågan på varor som har producerats av ekonomins olika branscher, skulle leda till att man prioriterar utveckling av en monokultur för handelsexport; det skulle medföra att uppbygget av småföretag för den lokala marknaden skulle föredras framför stålverk för den nationella marknaden, bygget av bekväma bostäder för de småborgerliga eller byråkratiska skikten (en investering som motsvarar

6 Under den Stora debatten 1963-1964 kritiserade Ernesto Che Guevara vid flera tillfällen dessa läroböcker. Och efter att han hade lämnat Kuba, och medan han levde i Tanzania och i Prag, skrev han ett utkast till en systematisk kritik av *Politisk ekonomi, en lärobok,* som 1954 gavs ut av Sovjetunionens Vetenskapsakademi [engelsk utgåva 1957]. Che Guevaras noter publicerades i La Havana 2006. Se Ernesto Che Guevara, *Apuntes criticos a la economia politica,* Editorial Ciencias Sociales, Centro de Estudios Che Guevara, Ocean Press, La Havana, 2006.

7 Se Alberto Mora, ”Om frågan hur värdelagen för närvarande verkar inom det kubanska folkhushållet”, i Planeringsdebatten på Cuba, på marxistarkiv.se. Stalins fras som citeras av Mandel kommer från denna artikel.

> den ”effektiva efterfrågan”) skulle prioriteras framför bygge av billiga bostäder för folket, vilka uppenbarligen måste subventioneras. Kort sagt skulle underutvecklingens alla ekonomiska och sociala gissel återskapas, trots revolutionens seger.
>
> I verkligheten är den avgörande betydelsen av denna seger, av att de industriella produktionsmedlen, krediterna, transportsystemet och utrikeshandeln (tillsammans med monopolet på den sistnämnda) nationaliseras, just att det därmed skapas villkor för en industrialiseringsprocess som undkommer värdelagens logik. Ekonomiska, sociala och politiskt medvetet och demokratiskt beslutade prioriteringar går före värdelagen för att planera industrialiseringens på varandra följande stadier. Det är inte omedelbar maximal avkastning som prioriteras, utan att arbetslösheten på landsbygden ska minskas, den teknologiska underutvecklingen reduceras, det utländska greppet om den nationella ekonomin upphör, att det garanteras en snabb social och kulturell uppgång för arbetar- och de fattiga bondemassorna, en snabb minskning av epidemier och endemiska sjukdomar, etc., etc.

Mandel höll inte med om Alberto Moras (och Bettelheims och andras, se nedan) åsikter om värdelagen, och hävdar att vi inte borde underkastas den. I sin artikel använde han en av Trotskijs fraser, som i en polemisk text mot Stalin krävde att man borde bryta mot värdelagen:

> Även om övergångsperiodens planerade ekonomi baseras på värdelagen, så bryter den vid varje steg mot denna och fastställer relationer av ojämlikt utbyte mellan olika grenar av ekonomin och då i första hand mellan industri och jordbruk. Det avgörande påtryckningsmedlet för en obligatorisk ackumulation och planerad distribution är *regeringsbudgeten*. Med en fortsatt oundviklig utveckling kommer dess roll med nödvändighet att växa. (Leo Trotskij, Stalin som teoretiker, mars 1930.)

Vi kommer nedan att se att Che Guevara hade intagit samma ståndpunkt som den som uttrycktes av Trotskij och Mandel om den grundläggande roll som statsbudgeten och den centrala planeringen spelade som hävstänger för övergången till socialism. I och med det gick han mot ståndpunkten hos Alberto Mora, Charles Bettelheim och andra, som Carlos Rafael Rodríguez och Blas Roca (se nedan), som tog upp de reformer som genomfördes i Östeuropa och Sovjetunionen.

Reformerna som både Moskva-regimens ekonomer och de jugoslaviska ekonomerna ville ha (även om de sistnämnda bekämpades av Moskva) betonade företagens självfinansiering. Både i Jugoslavien och i Moskva och Sovjetblocket var faktiskt den ledande idén att företagen skulle vara fria från centraliserad planering och behålla en större del av sina inkomster för att finansiera sin egen utveckling.

I sin artikel analyserade Mandel dessa förhållanden.

Det måste påpekas att den modell för ledning och ekonomiska beräkningar som vid tiden för den Stora debatten hade importerats från östblocket, och i synnerhet Tjeckoslovakien, tillämpades inom den kubanska ekonomin, för vilken Alberto Mora och Carlos Rafael Rodríguez (chef för Institutet för lantbruksreformer) var ansvariga. De hänvisade till denna modell på olika sätt: ekonomiskt oberoende, självfinansiering eller ekonomiska beräkningar. Men i överenskommelse med regeringen hade Ernesto Che Guevara tillämpat en annan modell, kallad modellen med finansiering via statsbudgeten, (på spanska *sistema de financiamiento presupuestario*). De två modellerna existerade sida vid sida, och de som förespråkade modellen från östblocket ifrågasatte den modell som Ernesto Che Guevara försvarade och försökte få bort landet från den, medan Che Guevara ville utvidga den och visa dess giltighet och överlägsenhet i hur den stärkte övergången till socialism.

Att inte underkasta sig värdelagen betyder inte att förbise den

Innan vi kommer till frågan om hur Che Guevara och Mandel prioriterade finansiering via statsbudgeten gentemot hur andra prioriterade att företagen finansierade sig själva och tillgrep banklån, är det viktigt att slå fast att Mandel försäkrade, att även om vi inte ska underkasta oss värdelagen, så får vi inte bortse från den.

Mandel gav följande orsaker till varför värdelagen inte fick förbises:

> Att bryta mot värdelagen är en sak; att bortse från den är något annat. Vi ska senare visa att en arbetarstats ekonomi bara kan bortse från värdelagen till priset av förluster i ekonomin som kunde ha undvikits, av meningslösa uppoffringar som påtvingas massorna.
>
> Vad betyder detta? För det första att hela ekonomin måste skötas inom ramen för strikta beräkningar av de verkliga produktionskostnaderna. Dessa kostnader kommer inte att avgöra investeringarna; de kommer inte automatiskt att gå till ”de minst kostsamma” projekten. Men att känna till kostnaderna innebär att känna till exakt hur stora subventioner gemenskapen ska ge till de sektorer som den har bestämt sig för att prioritera. För det andra att det är nödvändigt att ha en stabil måttstock för dessa beräkningar; utan stabila pengar, ingen noggrann planering. För det tredje att de sektorer där ekonomiska eller sociala prioriteringar inte avgör preferenserna faktiskt ska styras av ”värdelagen” (exempelvis olika grödor som är ämnade för den inhemska marknaden). För det fjärde, så länge konsumtionsmedlen är varor, och frånsett de varor och tjänster som medvetet subventioneras eller distribueras gratis av staten (läkemedel, skol- och utbildningsmaterial, böcker, etc.), så kommer konsumenternas preferenser att verka fritt på marknaden, lagen om tillgång och efterfrågan kommer att påverka priserna, och planen kommer att anpassa sina planerade investeringar efter dessa svängningar (inom ramen för vad som finns tillgängligt avseende finanser, utrustning, råvaror, etc.).

Även här sammanfaller Mandels ståndpunkt med Che Guevaras.

Bland de punkter som diskuterades, så intog Mandel och Che Guevara samma ståndpunkt i en annan fråga: båda ansåg att de produkter som nationaliserade företag bytte mellan varandra, t ex maskiner, inte var handelsvaror, varor. Ett företag som erhöll en maskin från ett annat företag köpte inte maskinen som om den såldes på marknaden. Det var ett utbyte utanför marknaden inom den nationaliserade sektorn. Således ansåg båda att värdelagen inte härskade inom den statliga eller offentliga sektorn. Om å andra sidan ett offentligt företag skulle sälja eller köpa maskiner eller andra varor till ett mindre eller medelstort privat företag, då kunde man tala om att sälja handelsvaror eller ett kommersiellt förhållande.[8]

I slutet av denna del av artikeln skrev Mandel,

> I alla dessa frågor har Che Guevara helt rätt mot Mora.

En av slutsatserna i de ståndpunkter som Mandel och Che förespråkade är att regeringen i den

8 På ett annat ställe tidigare i artikeln diskuterade Mandel denna fråga: ”Man måste genomföra strikta beräkningar av produktionskostnaderna för att för varje vara visa om produktionen av den hade subventionerats eller inte. Men inget kräver slutsatsen att priser måste ’avgöras av värdelagen’, dvs. av lagen om tillgång och efterfrågan. Om en sådan slutsats fortfarande har någon mening avseende konsumtionsmedlen, som, upprepar vi, fortfarande är varor, så är den meningslös för produktionsmedlen, som, upprepar vi, inte är varor, åtminstone inte i den stora majoriteten fall. Och även produktionsmedel som fortfarande är varor – de som produceras av den privata eller kooperativa sektorn för att levereras till staten, och som staten tillhandahåller till privata företag eller kooperativ – kan inte ’säljas till sitt värde’ utan att under vissa förhållanden uppmuntra privat primitiv ackumulation på bekostnad av den socialistiska ackumulationen.”

(statliga eller nationaliserade) offentliga sektorn måste undvika att överväga att företag säljer varor till varandra och gör vinst på sina utbyten. Man måste till varje pris ha en noggrann bokföring gällande kostnader, inte vinster i kapitalistisk mening, och de statligt ägda företagens chefer får inte tillåtas att ha hand om någon betydande del av företagens inkomster.

I artikelns andra del diskuterar Mandel utrikeshandeln. De skulle ta för lång tid att sammanfatta det han säger där, även om det är ytterst intressant. Jag rekommenderar er att läsa hela artikeln.

I den tredje delen för Mandel frågan om självständigt beslutsfattande på företagsnivå på tal. Han analyserar två olika situationer: å ena sidan Jugoslavien och å den andra Sovjetunionen och andra länder i det socialistiska blocket (speciellt Polen, Tjeckoslovakien och Östtyskland). Kom ihåg att Jugoslavien hade blivit bannlyst av Stalin 1948 och följde en annan väg än det Moskvavänliga blocket.

Jugoslavien hade allmänt självstyre på företagsnivå,[9] vilket inte var fallet i sovjetblocket. Under åren innan Kubas stora ekonomiska debatt fanns det, trots avsevärda skillnader mellan Jugoslavien och sovjetblocket, en klar utveckling i riktning mot större självständighet för företagen. I fallet Jugoslavien var självstyrande företag berättigade att behålla en allt större andel av intäkterna som de kunde återinvestera efter eget val. Mandel betonar att:

> de jugoslaviska författarna avseende detta till och med har formulerat det som en verkligt ny lärosats som kräver en kritisk analys: ”Utan att de självstyrande kollektiven har rätt att förfoga över en betydande del av den samhälleliga merprodukten [kan det inte finnas] något verkligt självstyre.”

Vad gäller Sovjetunionen bestod utvecklingen av att företagets direktörer fick större oberoende i hur intäkterna användes.

Mandel varnade för farorna på den väg som den jugoslaviska regeringen slog in på. Men värdet i det han skrev är att det kunde tillämpas bredare. Han skrev:

> Ju mer underutvecklat landet är, ju mer nästan allmän brist härskar inte bara inom sektorn för produktionsmedel utan också för en stor del av de industriella konsumtionstillgångarna (åtminstone för befolkningens stora majoritet), och ju skadligare praktiken med självinvesteringar är, desto skadligare är det att låta självstyrande kollektiv själva avgöra de projekt som prioriteras för produktiva investeringar.
>
> Det är uppenbart, att under förhållanden av nästan allmän brist på industrivaror kan nästan alla investeringsprojekt bli ekonomiskt lönsamma, oavsett hur stora ekonomiska misstag som begås. Nästan alla lönsamma industri- eller jordbruksföretag (som tillhandahåller kapital till investeringar) är som en ö i ett hav av icke tillfredsställda behov. Den naturliga tendensen för egeninvesteringar är därför att ägna sig åt det som är mest pressande, både lokalt och i varje sektor.
>
> Med andra ord: om självstyrande företag har mycket kapital för egeninvesteringar, så kommer de att ha en benägenhet att antingen rikta sin investeringar mot de varor som de saknar mest (viss utrustning; råvaror; hjälpmedel; nödkraftkällor), eller mot de varor som deras arbetare eller

9 För mer om den förhållanden under vilka Jugoslavien antog självstyre, se Catherine Samary, Decolonial Communism, Democracy and the Commons , Resistance Books, London, 2018; Catherine Samary, Plan, Market and Democracy, The experience of the so-called socialist countries , IIRE, Amsterdam, 1988; Catherine Samary,”In the name of the Communist ideal” i *Le Monde Diplomatique*, engelska upplagan, maj 2020; översatt från franska : ”Quand les peuples de l’Est luttaient au nom de l’idéal communiste”, *Le Monde Diplomatique*, mars 2020.

> invånarna i området saknar mest. Således ställs kriterier för lokala eller sektoriella intressen över nationella intressen, inte på grund av att värdelagen ”förnekas”, utan just för att den tillämpas! Detta betyder återigen att industrialiseringen riktas in mot den ”traditionella väg” som den följde inom kapitalismens historiska ramar, istället för att omorientera den i enlighet med den nationella planerade ekonomins krav.

Mandel fortsätter:

> Eftersom en underutvecklad ekonomi kännetecknas just av det faktum att företag med hög produktivitet fortfarande är undantag och inte regel, så räcker det att ge dem en del av sin nettomerprodukt för att den ojämlika utvecklingen mellan industrialiserade platser och icke industrialiserade platser, den ojämlika intäktsutvecklingen mellan äldre företag som bara har en genomsnittlig produktivitet och företag [som är] teknologiskt ”tidsmässiga”, kommer att öka istället för att minska. Det räcker dessutom att framhålla denna grundläggande marxistiska tanke: all ekonomisk frihet, alla ”självständiga beslut” och all ”spontanitet” ökar ojämlikheten så länge det sida vid sida samtidigt existerar starka och svaga företag eller individer, rika och fattiga, gynnade eller missgynnade utifrån plats, etc.

Den farliga tendens som Mandel pekade på ökade och var en av orsakerna bakom den jugoslaviska federationens sammanbrott i början av 1990-talet.

För att återgå till Jugoslavien vid tiden för den Stora debatten, ansåg Mandel att man borde prioritera finansiering av företagen via statsbudgeten:

> Den ekonomiska logiken hos en planerad ekonomi talar därmed fullständigt för produktiva investeringar med hjälp av budgeten, åtminstone för alla stora företag. Det företagen måste få behålla är amorteringsfonder som är tillräckligt stora för att tillåta modernisering av utrustningen varje gång fast utrustning förnyas (bruttoinvesteringar). Men alla nettoinvesteringar bör göras i linje med planen, i de branscher och på de platser som väljs enligt de föredragna kriterier som har valts för samhället och ekonomin i sin helhet.

Han tillägger:

> Även i detta avseende är kamrat Guevaras avhandling korrekt.

Sedan kommer Mandel till ett resonemang som fördes av de personer i Jugoslavien som ville ha större oberoende för företagen och att en större del av företagens inkomster skulle lämnas till deras eget förfogande. Enligt Mandel stödde sig stödet för detta resonemang på tanken att ”decentralisering av besluten om investeringar skulle vara en kraftfull garanti mot byråkratisering.”

Men Mandel såg det annorlunda:

> Denna tes grundar sig på en vanföreställning. Jugoslaverna gör rätt i att betona att byråkratins makt ökar i förhållande till dess frihet att fritt förfoga över den samhälleliga merprodukten. Men planeringskommissionens tekniker och ekonomer ”förfogar” bara över merprodukten i form av siffror på papper; den verkliga makten att förfoga är belägen på företagsnivå. Ju mer resurser utöver konsumtionsfonderna (distribuerade intäkter och sociala investeringar) som lämnas till företagens fria förfogande, ju mer stimuleras byråkratiseringen, åtminstone i ett klimat av allmän brist och fattigdom; dessutom öka frestelsen till korruption, stöld, missbruk av förtroende, felaktiga bokföringsposter – frestelser som inte finns på planeringskommissionens nivå, om än bara på grund av täta kontroller. Dessutom har de jugoslaviska konkreta erfarenheterna av ”decentralisering” visat att det är en enorm källa till decentralisering på företagsnivå.

Angående reformerna i Sovjetunionen vid den tiden, anspelade Mandel bara på det faktum att ju

större oberoende företagen ville ha och ju större andel av avkastningen de tilläts behålla, i själva verket skulle tjäna byråkratins intressen, speciellt företagsdirektörer som försökte öka sina egna inkomster och förbättra sin livsstil. Mandel svarade på teser som försvarades i Sovjetunionen, särskilt av ekonomen Jevsei Liberman:

> De reformer vilka, som ett resultat av Liberman-Trapeznikovs förslag, har praktiserats i Sovjetunionen leder till konsekvenser som inte bara begränsas till avsevärda inkomstökningar för byråkraterna; de åtföljs ofta också av en ökning av maktbefogenheter och privilegier inom företagen.

Mandel utvecklar denna kritik, i synnerhet i mars 1965, i tidskriften *Quatrième Internationale*.[10]

Den livsviktiga frågan om socialistisk demokrati

Därefter talar Mandel för socialistisk demokrati och försöker övertyga sina kubanska samtalspartners om att frågan är av livsviktig betydelse. Mandel börjar med att fråga:

> Men skapar inte möjligheten till en fullständig centralisering av investeringsmedlen på statlig nivå risk för att den ekonomiska politiken i sin helhet gynnar byråkratin, vilket var fallet i det stalinistiska Ryssland?

Och svarar direkt:

> Givetvis. Men orsaken ligger inte i själva centraliseringen; den ligger i avsaknaden av arbetardemokrati på nationell politisk nivå.

Han citerar sedan Trotskij för andra gången i artikeln:

> Bara genom en samverkan mellan den statliga planeringen, marknaden och sovjetdemokratin går det att uppnå en riktig inriktning av övergångsperiodens ekonomi. Även om det inte går att övervinna motsättningarna och obalanserna fullständigt på några år (det är en utopi!), så går det på detta, och bara detta, sätt att säkerställa en minskning av dem. Och med hjälp av det kan den proletära diktaturens materiella grund förstärkas tills dess en ny och segerrik revolution utvidgar den socialistiska planeringens omfattning och omvandlar systemet.[11]

Mandel tillägger:

> Det betyder att en verklig garanti mot byråkratisering är beroende av arbetarförvaltning på företagsnivå och arbetardemokrati på statlig nivå. Utan denna kombination kommer inte ens företagens självständighet att eliminera ett enda av de auktoritära, byråkratiska och (ofta) felaktiga sidorna hos planen på regeringsnivå. Utan denna kombination kommer inte en centralisering av investeringarna – där prioriteringar slås fast demokratiskt, exempelvis vid en nationell kongress för arbetarråd – att uppmuntra en byråkratisering, utan tvärtom kväva en av dess främsta källor.

I denna avgörande fråga kunde Mandel inte dra fördel av Che Guevaras ståndpunkt, eftersom den sistnämnde inte förde ämnet direkt på tal. Det står klart att Mandel under de diskussioner de hade i Kuba försökte övertyga Guevara om behovet att anta en politik som gynnade arbetarförvaltning på företagsnivå, arbetardemokrati på statlig nivå och behovet att inrätta en nationell kongress för

10 På engelska, Ernest Germain, ”Soviet Management Reform”, *International Socialist Review*, Vol 26, nr 3, sommar 1965, s 77-82.

11 L Trotskij, Den sovjetiska ekonomin i fara, på marxistarkiv.se, s 13.

arbetarkommittéer, med andra ord vikten av att bygga en socialistisk demokrati.[12]

Ernest Mandel första besök i Havanna i mars-april 1964

Mandels besök varade i sju veckor; hans program var intensivt. Mandel hade följt händelserna i Kuba nära.

Ernest Mandel träffade Che Guevara vid flera tillfällen. Det var Che som hade uppmanat honom att delta i den pågående debatten inom det kubanska ledarskapet och den kubanska regeringen. Debatten omfattade personer med ministerportföljer från det tidigare stalinistiska, Moskvavänliga kommunistpartiet – folk som Carlos Rafael Rodríguez, eller politiska ledare som Blas Roca, ordförande för PSP och direktör för dagstidningen *Hoy*. I åratal hade det tidigare kommunistpartiet, känt som Folkliga socialistpartiet (PSP), kritiserat den av Fidel Castro grundade och ledda 26 juli-rörelsens småborgerliga vänsterkaraktär. Men så i mitten av 1958, sex månader före segern, beslutade det att ansluta sig till upprorsrörelsen (se bilagan om PSP).

1963-1964 hade Moskvavänliga PSP-ledare viktiga ledande poster i regeringen och den nya statsapparaten (i synnerhet säkerhetsapparaten) och deltog i debatten angående den politik Kuba borde föra, och betonade vad som gjordes i Östeuropa under Moskvas ledning. Bland PSP:s representanter på hög nivå fanns Carlos Rafael Rodríguez. Alberto Mora försvarade samma ståndpunkter som PSP:s ledare utan att faktiskt vara medlem. Och på andra sidan fanns industriminister Che Guevara, vars förslag stöddes och delades av finansministern (Ministro De Hacienda), Luis Álvarez Rom. Som vi nämnde ovan deltog också två internationella marxistiska figurer på inbjudan från var och en av de två tendenserna. Che Guevara hade bjudit in Ernest Mandel, medlem i Fjärde internationalen (förenade sekretariatet), medan försvararna av PSP:s Moskvavänliga linje hade kontaktat Charles Bettelheim, en av den tidens Moskvavänliga ekonomer.

Dokumenten från den Stora debatten publicerades och debatterades offentligt i Kuba under 1963-1964. Tiotusentals exemplar publicerades i utrikeshandelsministeriets tidning, industriministeriets tidskrift och tidningen *Socialista*. Lite mer än 40 år senare samlades de i en bok som publicerades i Kuba 2006 av Che Guevaras studiecenter – under ledning av Aleida March, Ches andra hustru – och av förlaget Australian Ocean Press. Den innehåller fem bidrag av Che, två av Ernest Mandel och ett av Charles Bettelheim. Dessa texter hade publicerats tillsammans på förhand 1969 i nummer 5 av den argentinska tidskriften *Pasado y Presente*.

Det som bland annat splittrade en del av det kubanska ledarskapet var frågan om hur snabbt utvecklingen mot socialism skulle gå; huruvida de metoder som användes i Östeuropa och Moskva skulle fortsätta att användas eller ej; den centrala planeringens betydelse; betydelsen av moraliska och kollektiva motiv för att öka produktionen; och betydelsen av materiella drivkrafter – löneökningar, bonusar, etc.

1967 sammanfattade Ernest Mandel den Stora debatten, och i synnerhet Che Guevaras uppfattning, så här i den franska tidningen *Partisans*:

> Den nationaliserade industrin på Kuba var, till stor del, organiserad enligt trustsystemet (empresas consolidadas) utifrån industrins olika grenar; på ett sätt i stort jämförbart med det som präglade den sovjetiska industrin under en hel epok. Trusternas finansiering skedde genom

12 Se Jan Willem Stutje, *Ernest Mandel A Rebel's Dream Deferred,* Verso, London/New York: 2009, s 151.

> en budgetering, och kontrollen utövades på ministerienivå (industri- och finansministerierna). Bankväsendet spelade en underordnad roll, av förmedlande slag.
>
> Ett praktiskt föremål för diskussionen 1963-1964 var, bland annat, om detta system – vilket kamrat Guevara, och de som generellt stödde hans linje, hävdade – skulle försvaras; eller om det skulle ersättas med ett självfinansieringssystem på företagsnivå (vilket mynnar ut tillämpningen av ett räntabilitetskriterium). Den senare linjen förespråkades av Carlos Rafael Rodríguez och ett antal andra deltagare i debatten.
>
> Kamrat Che Guevaras position framstod i denna fråga som ganska pragmatisk. Han hävdade inte att centraliserad ledning måste gälla överallt och ständigt, utan försvarade helt enkelt idén att för närvarande var för Kubas vidkommande denna modell den mest effektiva.
>
> De framställda argumenten grundade sig, i huvudsak, på följande: det ringa antalet företag (färre än i staden Moskva!); det avsevärt reducerade antalet industrikadrer och kvalificerade ekonomer; det förhållandevis välutvecklade telekommunikationssystemet – mycket överlägset systemen i andra länder på samma allmänna utvecklingsnivå som Kuba; nödvändigheten av en synnerligen strikt kontrollerad resurshushållning, etcetera.

Mandel tillägger:

> Vissa motståndare till Guevaras ståndpunkt förband frågan om ökad effektivitet genom decentraliserad ledning (och finansiell autonomi, som härleddes ur denna) med frågan om materiella incitament. Företag som är ställda under räntabilitetskrav måste underkasta alla sina göranden en strikt ekonomisk kalkyl, och de kan, menade man, på grund av detta, använda materiella incitament på mycket mer långtgående sätt: direkt intressera arbetarna i frågan om arbetets produktivitet och företagets räntabilitet (till exempel genom ekonomisering med råvarorna), och i överskridandet av planmålen.
>
> Härvidlag är det svar Che Guevara ger väsentligen praktiskt. Han avvisar inte nödvändigheten av strikt ekonomisk kalkylering inom planens ram, och inte heller förkastar han användandet av materiella incitament. Men han underställer användandet två villkor: Först och främst är det nödvändigt att välja sådana former av materiella incitament som inte tär på arbetarnas sammanhållning, som inte ställer arbetare mot varandra, och utifrån det förespråkar han ett system med belöningar till kollektiv. (Till arbetslag eller alla arbetare på ett företag, hellre än ett system med belöningar till individer.) Och han varnar för ett system med omfattande och överdriven användning av materiella incitament, eftersom de ger upphov till ett nedvittrande av massornas medvetenhet.
>
> Guevara vill undvika en utveckling innebärande att hela samhällsklimatet genomsyras av egoism och upptagenhet med individuellt berikande. (Svensk översättning: ”Den ekonomiska debatten på Kuba 1963-1964”, i Planeringsdebatten på Cuba, s 107-108.)

Vi ska komma ihåg att dessa två system samexisterade vid tiden för den Stora debatten. Det som stöddes av Che Guevara och (finansministern) Luis Álvarez Rom tillämpades inom en del av Kubas industri (i synnerhet ”tung” industri), medan systemet som gav företagen ekonomisk självständighet, och stöddes av Alberto Mora, Carlos Rafael Rodríguez och PSP, tillämpades inom en annan del av industrisektorn och inom delar av jordbruks- och handelssektorerna.

Charles Bettelheims inlägg och Che Guevaras och Ernest Mandels genmälen

Charles Bettelheims inlägg i debatten var särskilt konservativt, och följde den politik som bedrevs i blocket som leddes från Moskva. I sitt bidrag till debatten* åberopade han Josef Stalins skrifter vid tio olika tillfällen. Han nämnde överhuvudtaget inte de tvångskollektiviseringar som Stalin genomdrev och de dramatiska konsekvenser som de ledde till. Han beskrev länderna i Central- och Östeuropa som de mest utvecklade av alla socialistiska länder. Han angrep även Rosa Luxemburg.[13] Det går inte att skönja någon revolutionär glöd i hans text, trots att Kuba vid den tiden jäste, och industri- och finansministerierna strävade efter att förespråka en modell som passade öns verklighet och samtidigt vägrade anta modellen från Östeuropa och Moskva.

Bettelheim antog ett mekaniskt förhållningssätt i linje med de dogmatiska marxistiska principer som härskade i Östeuropa. Enligt honom gjorde läget för Kubas produktivkrafter det inte möjligt att anta den sorts politik som Che Guevara och Luis Álvarez Rom förespråkade.

Che Guevara ifrågasatte uppfattningen att produktivkrafternas otillräckliga utveckling skulle utgöra en oöverstiglig gräns, och förklarade:

> Vi anser emellertid att två grundläggande fel gjorts i denna artikel, vilka vi skall gå in på litet närmare. Det första har att göra med tolkningen av det nödvändiga sambandet mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden…

Che ställer frågan:

> Ges det över huvud taget något tillfälle, då produktionsförhållandena inte skulle kunna spegla och troget återge produktivkrafternas utvecklingsnivå?

Och han svarar:

> Jo, de tillfällen när ett nytt samhälle uppstår och går fram över det gamla för att krossa det, just när det gamla samhället störtar samman, när det nya skall införa sina produktionsförhållanden och kämpar för att förstöra den gamla överbyggnaden och befästa sin egen ställning. När man skärskådar en given historisk situation finner man därför, att produktivkrafterna och produktionsförhållandena inte alltid kommer att överensstämma på ett helt täckande sätt…
>
> … inom den stora ramen för den kamp mot socialismen, som förs av världskapitalismen, kan en av dennas svagaste länkar, i detta särskilda fall Kuba, brytas. Under den fasta ledningen av sitt avantgarde griper de revolutionära styrkorna i ett givet ögonblick makten genom att utnyttja helt ovanliga historiska omständigheter. På grundvalen av redan förefintliga objektiva villkor för socialiseringen av arbetet avverkar de etapp efter etapp, förkunnar revolutionens socialistiska

* Finns i Planeringsdebatten på Cuba, s 38-55 – öa.

13 Bettelheim skrev: ”Rosa Luxemburg … anlägger ett ’vänsterradikalt’ synsätt och tänker sig, att inga ekonomiska lagar längre verkar i det socialistiska samhället, och att följaktligen den nationalekonomiska forskningen inte längre kommer att få några studieobjekt.” För att underbygga sitt resonemang citerar han ett utdrag ur en text där Luxemburg förklarar: ”... nationalekonomin kommer att ha spelat ut sin roll som vetenskap så snart kapitalismens anarkiska ekonomi lämnat rum åt en planmässig, av hela den arbetande befolkningen upplagd och styrd ekonomisk ordning. Den moderna arbetarklassens seger och förverkligandet av socialismen innebär därmed slutet för nationalekonomin som vetenskap.” (Rosa Luxemburg, ”Einführung in die Nationalökonomie”, Berlin, 1924; s. 71). Men tvärtemot vad Bettelheim hävdar, sägs det ingenstans i detta citat att det inte längre finns några ekonomiska lagar under socialismen. Och dessutom talar Luxemburg om den politiska ekonomins slut när socialismen väl har uppstått. Hon talar inte om samhället under övergång till socialismen. Det finns ingen tvekan om att de stalinistiska ekonomerna försökte svartmåla Rosa Luxemburg.

> karaktär och börjar bygga socialismen. (Che Guevara, ”Den socialistiska planeringen och dess betydelse”, i Planeringsdebatten på Cuba, på marxistarkiv.se, s 79.)

Och i motsats till Bettelheim understryker Che Guevara den roll som folkets medvetenhet har som en faktor för att övervinna de gränser som produktivkrafternas otillräckliga utveckling sätter upp.

Guevara betonar också statens medvetna roll:

> Produktionskrafterna utvecklas, produktionsförhållandena förändras, allt är arbetarstatens påverkan på medvetenheten i färd med att åstadkomma. (Che Guevara, ”Om budget-finansieringssystemet”.)[14]

Enligt Bettelheim (och på den kubanska sidan Alberto Mora) går det i den nationaliserade sektorn inte att överväga att överge kommersiella förhållanden. Guevara svarar (vilket också Mandel gör): ”vi förnekar att det existerar en varukategori i förhållandena mellan nationaliserade företag”.[15]

Ernest Mandel försvarade Guevaras ståndpunkt mot Bettelheim, och erinrade om att

> övergångsperioden från kapitalism till socialism innefattar ett delvis överlevande av varu-produktionen och den monetära ekonomin, men produktionsmedlen är inte varor eftersom de cirkulerar inom den nationaliserade sektorn.
>
> Debatten kan förefalla tillkrånglad och bestå av hårklyverier, men den har många innebörder, och särskilt avseende graden av statlig självständighet undre det ekonomiska beslutsfattandet. Ty från tanken att allt som produceras under övergångsperioden är varuproduktion härrör slutsatsen att värdelagen fortsätter att styra ekonomin. Och för stalinisterna är den ännu allvar-ligare slutsatsen att beslutens oberoende i själva verket är mycket begränsad, eftersom det inte finns något annat val än ekonomins järnlagar som fortsätter att styra samhällets utveckling.
>
> Denna pseudomaterialistiska ståndpunkt står fullständigt i motsats till Marx’ tanke om vad övergångsperioden skulle vara. Och det paradoxala i hela historien är att denna teoretiska ståndpunkt står i total motsättning till den stalinistiska praktikens extrema subjektivism, som visserligen ständigt hänvisade till objektiva ekonomiska lagar, men ändå satte godtyckliga priser och uppträdde som äventyrare när det kom till planering.[16]

Ernest Mandel tillade, angående Bettelheim, Alberto Mora och andra kubanska ledare som talade för att använda metoder som hade importerats från östblocket:

> För dem är allt som produceras i Kuba varor, och därmed måste man slå fast kriteriet om lönsamhet för företagen, med andra en ekonomisk utvecklingsmodell som har inspirerats av Sovjetunionen. Det var en logik som kom att leda till en trogen, eller till och med inställsam, imitation av den stalinistiska teorin och dess organisationsmodell för ekonomin i Sovjetunionen, med konsekvenser för arbetarstatens politiska system.[17]

Mandel varnade i skarpa ordalag för de allvarliga konsekvenserna av den politik som Bettelheim och Mora rekommenderade:

---

14 Notera att Che Guevara här använder begreppet arbetarstat, som också användes av Ernest Mandel och Fjärde internationalen för att karakterisera den kubanska staten vid denna tidpunkt.

15 I Che Guevara, ”Om budgetfinansieringssystemet”, publicerad i februari 1964, och ”Den socialistiska planeringen och dess betydelse”, i juni 1964, båda i Planeringsdebatten på Cuba, på marxistarkiv.se

16 Ernest Mandel, citerad av Janette Habel, i ”El Gran Debate Cubano 1963-1965”, *Jacobin América latina, Jacobin Revista*, nr 5, Argentina, 2022, s 58-59.

17 Ernest Mandel, intervju, ”L’économie de transition et l’homme nouveau”, transkript av ett tal inspelat 1965, citerat av Janette Habel, i ”El Gran Debate Cubano 1963-1965”, *ibid*, s 56–65. (Översättning CADTM).

> … det av kamrat Bettelheim skisserade problemet tycks förr gälla hur en – i förhållande till planen – *ovanligt stor* efterfrågan skall kunna balanseras av ett tilläggs*utbud*, vilket med hjälp av dolda tillgångar skulle åstadkommas på grund av marknadsprisernas stimulerande inverkan. Det skulle i själva verket röra sig om varken mer eller mindre än att i viss mening legalisera och institutionalisera en parallellmarknad.
>
> Vi bestrider inte, att man på detta sätt kan uppnå en viss produktionstillväxt. Men man måste då vara på det klara med följande:
>
> A. Detta förfaringssätt kan lätt leda till betydande sociala orättvisor…
>
> B. Prisbildningen på denna ”fria” marknad skulle inte stå i förhållande till produktionskostnaderna. Den skulle därför ge upphov till snedvridning och en mycket omfattande spekulation med återverkningar på hela produktionen så att planen hotar att råka i upplösning. I detta sammanhang kan man åberopa vissa exempel från världsmarknaden för jordbruksprodukter, där priserna likaledes står i förhållande till förskjutningarna i utbud och efterfrågan och bestäms av överskotten i de stora exportländernas nationella produktion, det vill säga av en obetydlig del av världsproduktionen, något som med jämna mellanrum leder till våldsamma prisrubbningar. Till och med de borgerliga ekonomerna inser, att man måste försöka övervinna denna röriga tingens ordning, och det rent av inom ramen för det kapitalistiska näringslivet; kan det då verkligen vara mödan värt att förespråka dess införande *inom ramen för ett socialistiskt näringsliv?*
>
> C. Man kan dessutom befara, att tillvägagångssättet kommer att framkalla ytterligare förvirring i stället för att leda till en harmonisk verksamhet inom den förallmänligade industrin. Förekomsten av två prissystem – ett lägre och ett högre –kommer nämligen att innebära en ständig frestelse för företagen att leda över en del av produktionen, som är avsedd för den ransonerade marknaden, till den ”fria marknaden”, i synnerhet om det råder finansiell självstyrelse i dessa företag.
>
> Ty när allt kommer omkring, ligger det i sakens egen natur att ett ”fritt” prissystem, som upprätthålls av jämvikten mellan stegrad efterfrågan och tilläggsutbud, måste utöva ett växande tryck för att *likaledes låta investeringarna bestämmas av omfattningen hos den ännu ej tillgodosedda efterfrågan*. Vi behöver inte erinra om att detta skulle innebära, att man hellre byggde ganska lyxigt utrustade våningar i stället för bostäder för folket, alltså återinförde ett ekonomiskt tänkande, som står kapitalismen närmare än socialismen. I det kapitalistiska samhället bestäms ju investeringarna framför allt av den vinst man kan få ut ur den köpstarka efterfrågan; i det socialistiska däremot ger man *medvetet* förtursrätt åt sådana investeringar, som utväljs enligt socialismens socialekonomiska krav. (Ernest Mandel, ”Varukategorierna i övergångsskedet”, i Planeringsdebatten på Cuba, s 72-73.)

Vi bör betona att de argument som Ernest Mandel förde fram 1964 angående farorna med marknadsvänliga reformer faktiskt har bekräftats under de årtionden som följde, och är fortfarande giltiga för att analysera de reformer som för närvarande är på gång i Kuba.

I ett svar till Bettelheim, som försvarade reformerna som kom från östblocket, skriver Che Guevara:

> vi återvänder till marknadsteorin. Hela organiseringen av marknaden förlitar sig på materiella motiv… och det är direktörerna som tjänar mest varje gång. Titta bara på det senaste projektet i Östtyskland, och den betydelse som direktörernas handhavande får – eller än bättre att direktörernas handhavande belönas.[18]

Det är viktigt att nämna, att Bettelheim några år senare, i slutet av 1960- och början av 1970-talet,

18 Ernesto Che Guevara, *Écrits d'un révolutionnaire*, Ed. La Brèche, Paris, 1987. Översättning CADTM.

kom att gå till en annan ytterlighet.[19] Han avvisade att det inte gick att övervinna kapitalistiska marknadsförhållanden i den statliga sektorn på grund av produktivkrafternas tillstånd, men intog senare en ståndpunkt som följde den voluntaristiska politik som de kinesiska myndigheterna genomförde under Mao Zedongs styre.[20]

I sitt bidrag till debatten i Kuba lägger Bettelheim inte någon vikt vid att arbetarna utövar makten, folket lägger sig i beslutsfattandet,[21] arbetarkontroll, etc. i total motsats till Ernest Mandels tankar.

Bettelheim citerar Lenin rikligt, men bara när denne rättfärdigade en ekonomisk politik av nödvändiga eftergifter till marknadsekonomin för att återupprätta alliansen mellan bönder och arbetare, och aldrig när det var frågan om fackföreningarnas roll och faran för byråkratisering, trots att Lenin helt klart uppmärksamma dessa frågor.[22]

I det bidrag som publicerades i Havanna i juni 1964 och som citerades ovan, säger Mandel som svar till Bettelheim:

> Vad nu den inre organisationen av arbetet och produktionen beträffar så anser vi, att man i alla fall måste sträva efter att lägga ledningen i händerna på de arbetande själva, på arbetare och anställda. Man kan inte föreställa sig socialismen – och än mindre kommunismen – utan att alla arbetande i tur och ordning får del i utövandet av ledaruppgifterna. (Planeringsdebatten på Cuba, s 75.)

---

19 I debatten med Paul Sweezy (1910–2004) och *Monthly Review* efter Warszawapaktens invasion av Tjeckoslovakien i augusti 1968, skrev Bettelheim att ”proletariatet (det sovjetiska såväl som det tjeckoslovakiska) *har förlorat sin makt till en ny borgarklass*. Följden av detta är att den revisionistiska ledningen för det kommunistiska partiet i Sovjetunionen, idag är ett redskap för den nya borgarklassen.” I samma artikel säger Bettelheim att SUKP:s tjugonde kongress (som hölls 1956 och betraktas som den kongress då avstaliniseringen ägde rum) betecknade att den nya borgarklassen kom till makten och att den proletära linje som var dominerande under den tidigare perioden övergavs. Att Bettelheim intog denna ståndpunkt rättfärdigar att vi använder benämningen ”stalinist” för att referera till honom, eftersom han vid den tiden fortfarande ansåg att proletariatet hade makten under Stalin. Som Jérôme Leleu konstaterade i följande not ändrade Bettelheim sin ståndpunkt i början av 1980-talet. I sitt meningsutbyte med Sweezy kritiserar Bettelheim dessutom ”upplysningsfientligheten” (sic!) i de ståndpunkter som utvecklades av Fidel Castro och Che Guevara, och säger att det finns verkliga problem bakom deras förkastande av marknaden. Precis som olika sorters stalinister och sekteristiska vänsteranhängare anser Bettelheim att det kubanska ledarskap som härrör från 26 juli-rörelsen var småborgerligt. Samuel Farber använde samma beteckning på 2000-talet i flera skrifter som beskrev PSP som ”proletärt” och 26 juli-rörelsen som ”nedgången och småborgerlig”, eller till och med ”bohemisk” i fallet Che Guevara. Se Janette Habels och Michael Löwys mycket skäliga kritik i ”Ernesto Che Guevara: penser en temps de révolution. Contre l’approche biaisée de Samuel Farber,” *Contretemps* nr 58, juli 2023 (på franska).

20 Enligt Jérôme Leleu ”varierade Charles Bettelheim tänkande väldigt mycket under hela hans liv. Från tiden för sin doktorsavhandling 1939 teoretiserade han om planering och utvecklingsstrategier, och kom senare, i synnerhet på 1960-talet, att teoretisera kring lagen om sambandet mellan produktionsförhållandena och produktivkrafternas karaktär, vid en tidpunkt då han speciellt intresserade sig för övergången till socialismen. Från slutet av 1960-talet och under 1970-talet kom han att tillbakavisa sina tidigare teser om produktivkrafternas företräde och gradvis tala för politikens, ideologins och partiets roll under övergångsperioden till socialismen i ett leninistiskt perspektiv, uppmuntrat av sin blinda förälskelse i maoismen och de kinesiska revolutionära erfarenheterna.” Leleu tillägger: ”Under 1980-talet tillbakavisade han återigen sin tidigare vision genom att modifiera leninismen, och genom att i sista bandet av *Klasstriderna i Sovjetunionen* visa att den ryska revolutionen bara hade lett till en ’ny sorts’ kapitalism (Bettelheim, 1982), och att bolsjevikernas maktövertagande 1917 genomfördes av en intelligentsia som kvävde hela den ryska befolkningens strävanden.” (Översättning CADTM).

21 Några år senare, under den offentliga brevväxlingen med *Monthly Reviews* Paul Sweezy 1968-1969, säger Bettelheim att planen ”måste … utvecklas och tas i bruk på grundval av massornas initiativ”. Under samma period tog han det som hände i Kina som sin modell för övergången till socialismen, vilket helt klart visar begränsningarna hos Bettelheims vision avseende massornas initiativ och deras verkliga ingripande i beslutsfattandet.

22 Jag behandlade Lenins ståndpunkt i dessa frågor i ”Lenin and Trotsky confronting the bureaucracy – Russian revolution and transitional societies”, som publicerades av *Europe Solidaire Sans Frontières*, 21 januari 2017.

Che uttryckte för sin del flera gånger oro över arbetarnas otillräckliga deltagande i besluten. I ett mycket långt brev till Fidel Castro den 26 mars 1965, då han hade beslutat att lämna sina ansvarigheter i regeringen, skrev han:

> Hur man ska dra in arbetarna är en fråga som jag inte har lyckats besvara. Det är mitt största misslyckande, och denna fråga måste vi fundera över eftersom den berör förhållandena mellan partiet och staten.[23]

Jag skulle vilja ta itu med en annan punkt angående debatten mellan Charles Bettelheim och Ernest Mandel, vilken såvitt jag vet ingen annan författare hittills har kommenterat. Charles Bettelheim hävdade att arbetare på företag inom den statliga sektorn inte sålde sin arbetskraft.

> … i det socialistiska samhället [Bettelheim syftar på Sovjetunionen och dess block, not av Éric Toussaint] – där producenterna inte längre frånhänds sina produktionsmedel, utan tvärtom utgör dessas kollektiva ägare – [framstår exempelvis lönen] ej mer som ”priset på arbetskraft”, utan som en form för spridning av en del av nationalprodukten, …[24]

Bettelheims påstående passade med de sovjetiska författarnas och Stalins ståndpunkt: eftersom länderna i Moskvablocket hade uppnått socialismen, eftersom arbetarna var medägare till produktionsmedlen, var det otänkbart att säga att de säljer sin arbetskraft till företagen som en vara. Men detta påstående motsade Bettelheims andra uttalande, nämligen att kapitalvaror eller råvaror som offentliga företag utbytte var varor (i motsats till vad Che Guevara och Mandel ansåg).

Men låt oss lämna det för tillfället. Det intressanta är att Mandel uttrycker sin oenighet med Bettelheim och författarna i länderna i Moskvablocket angående frågan om försäljningen av arbetskraft. Mandel visar, tvärtemot Moskvas propaganda, att arbetarna i ett samhälle under övergång till socialismen fortfarande säljer sin arbetskraft. Efter att ha visat det säger han:

> Varför skall inte låt oss säga en medlem av ett kollektivt ägt företag, och alltså en av dem som äger det, kunna sälja sin individuella egendom till företaget? Det egentliga problemet ligger i att arbetskraften alltjämt är enskild egendom, medan produktionsmedlen redan i allt väsentligt utgör allmän egendom. Att avskaffa denna enskilda äganderätt till arbetskraften innan samhället säkert kan tillfredsställa alla medborgares grundläggande behov, vore i själva verket detsamma som att införa tvångsarbete... (Planeringsdebatten på Cuba, s 66.)

Mandels resonemang är mycket viktigt, eftersom det av detta följer att arbetarna behöver kunna organisera sig och agera för att ställa krav om t ex löner. Detta behov var desto livsviktigare i länderna i Moskvablocket vid den tiden, som var byråkratiskt degenererade arbetarstater som hade inlett en utveckling mot ett återupprättande av kapitalismen.

Che Guevara om Nationalbanken och lån under Kubas övergång till socialism

Under den Stora debatten var Che Guevara, som från november 1959 till i början av 1961 var chef för Kubas Nationalbank, oense med Marcelo Fernández Font, som var chef för Nationalbanken 1963-1964.[25] I ett bidrag till debatten som i februari 1964 publicerades i tidningen *Cuba Socialista* under rubriken ”Desarrollo y funciones de la banca socialista en Cuba” (Den socialistiska bankens

23 Guevara Ernesto Che, ”La otra carta de despedida del Che a Fidel”, skrivet 26 mars 1965, publicerat 28 juni 2019 av La Tizza Cuba; se även CubaDebate. På engelska: Chicago ALBA Solidarity.

24 Paul Sweezy, Charles Bettelheim m fl, Socialkapitalismen, på marxistarkiv.se, s 55.

utveckling och funktion i Kuba),[26] kritiserade den sistnämnde skarpt det system som stöddes av Che Guevara, och hävdade att det var mycket mindre effektivt än det som tillämpades i Sovjetunionen och stöddes av Alberto Mora, Carlos Rafael Rodríguez och Charles Bettelheim. Medan företagen under Ches system finansierades med statsbudgeten, så finansierades företagen i det system med finansiell självständighet (eller självstyre som det ibland felaktigt kallades) som hade importerats från de östeuropeiska länderna och Sovjetunionen med lån med ränta som hade beviljats av Kubas Nationalbank, som sedan kunde övervaka deras verksamhet.

Marcelo Fernández Font ansåg att Ches system var dåligt för ekonomin och övergången till socialism eftersom det innebar en överdriven utgivning av valuta och ökade statens underskott. Han krävde i själva verket mer maktbefogenheter till Nationalbanken, speciellt för att övervaka företag som verkade inom det system som tillämpades av Industriministeriet, vilket dittills inte varit fallet. Nationalbankens chef ville också att hans institution skulle avgöra vilka investeringar som kunde finansieras, något som redan skedde inom den sektor där den östeuropeiska och sovjetiska modellen tillämpades.

I sitt svar, med titeln ”Bankväsendet, krediter och socialism”, som publicerades i tidningen *Cuba Socialista* i mars 1964, gick Che Guevara till direkt angrepp mot en sådan utvidgning av makten över landets ekonomi, speciellt över den sektor inom ekonomin där företag finansierades av statsbudgeten. Han gick också mot de lån med ränta som Nationalbanken beviljade företagen. Han vägrade att banken skulle delegeras funktioner för att övervaka företagen. Han ansåg att sådana övervakande funktioner tillhörde banker i det kapitalistiska systemet, inte ett övergångssamhälle till socialismen.[27]

Hur de debatterade

Nu bör vi presentera en viktig punkt av allmänt intresse om hur motståndarna debatterade. I sina olika bidrag sa Alberto Mora, Marcelo Fernández Font och de som ifrågasatte Ches system aldrig öppet att de var oense med industriministern och finansministern: de kritiserade ”några (ej namngivna) kamrater”. Det var fallet i Alberto Moras artikel i juni 1963 med rubriken ”I frågan om hur värdelagen fungerar i den kubanska ekonomin idag”[28] och i den artikel av Marcelo Fernández Font som citeras ovan.

I sina svar tog Che Guevara på sig ansvaret och stod för sina uppfattningar, och anklagade dem för att inte ha modet eller uppriktigheten att klart identifiera måltavlan för sin kritik. Han gjorde det artigt men bestämt. Det är tveklöst en av Ches främsta egenskaper: hans uppriktighet under debatten och beslutsamhet att engagera sig i en genomgripande och offentlig debatt, som stod helt i motsättning till den stalinistiska traditionen som sedan 1920-talet genomdrivits i Sovjetunionen och dess läger, inklusive i de kommunistpartier i de kapitalistiska länderna som Moskva kontrollerade.

25 I juni 1964 ersatte Marcelo Fernández Font Alberto Mora som utrikeshandelsminister. Alberto Mora blev medarbetare till Che Guevara i Industriministeriet.

26 Marcelo Fernández Font, ”Desarrollo y funciones de la banca socialista en Cuba”, *Revista Cuba socialista*, vol 4, nr 30, februari 1964, s 32-50.

27 Che Guevara stödde samma ståndpunkt om banker och lån i den redan citerade *Apuntes*, Havanna, 2006, s 174-178.

28 Alberto Mora, ”En torno a la cuestión del funcionamiento de la ley del valor en la economía cubana en los actuales momentos”, *Revista Comercio exterior*, nr 3, juni 1963.

Ernest Mandels betydelse i Kuba

Ernest Mandel fick en stor betydelse i Kuba när han var där 1964 och under de följande åren under 1960-talets andra hälft och i början av 1970-talet. Han träffade medlemmar i industriministeriet, Che Guevara såväl som Luis Álvarez Rom, finansministern och medlemmar i hans regering. Han inbjöds att hålla föreläsningar på universitetet. Det hölls möten där man gemensamt läste kapitel ur hans *Marxismens ekonomiska teori*. Som nämndes ovan hade boken översatts till spanska och distribuerats till ledare och högre chefer, särskilt i Industriministeriet och Finansministeriet.

Mandel träffade inte Fidel Castro när han bodde i Kuba 1964. Che ville att de skulle träffas och prata. Han uppmanade Fidel att tala med Mandel men det ägde aldrig rum. Det finns en enkel förklaring: hårda påtryckningar från PSP:s ledare och Moskva. Följaktligen ansåg Castro troligen att det skulle ha varit riskabelt att träffa Mandel, som Moskva med rätta såg som ledare för FI och var mot den politik som tillämpades i Sovjetunionen och i Öst- och Centraleuropa, och vilken Moskvavänliga ledare som Carlos Rafael Rodríguez ville tillämpa i Kuba.

Medan Ernest Mandel var i Kuba träffade han också Ches första hustru, Hilda Gadea, som var av peruanskt ursprung och fortfarande hade politiska relationer med Che. Hilda uttryckte sitt intresse för Fjärde internationalen och träffade Mandel för att rapportera om situationen för trotskisterna i Peru. Hon hade träffat peruanska trotskister när hon strax innan hade besökt sitt hemland. Hon skickade 1964 flera brev till Mandel från Kuba, som han besvarade. Hon reste också till Paris och träffade 1965 Pierre Frank, som var medlem i FI:s förenade sekretariat. Hon hade kontakter med unga kubanska företagsledare som sympatiserade med FI:s ståndpunkter; hon försökte också skydda dem från förtryck och hotfulla åtgärder från medlemmar i PSP, som var mycket aktiva i den statliga säkerhetstjänsten som de hade infiltrerat.

Fjärde internationalens ledning hade helhjärtat stött revolutionen och dess första framsteg efter att diktatorn Batista störtades den 1 januari 1959. Det fanns en grupp av Fjärde internationalen-aktivister i Kuba; andra aktivister från länder som Argentina och Uruguay hade anslutit sig till dem. Kubanska trotskister hade deltagit i upproret i 26 juli-rörelsens led. En del av dem var nära medarbetare till Che, som Roberto Acosta som hade varit stridbar trotskist sedan 1930-talet.

Che, hans tal i Alger och hans avsked från den kubanska regeringen

Efter att ha lämnat ön behöll Ernest Mandel nära relationer med Kuba. Han var i kontakt med Che Guevara när den sistnämnde höll ett viktigt tal vid den afro-asiatiska konferensen i Alger den 24 februari 1965.[29] I talet kritiserade Che Guevara den självviska inställningen hos regeringarna i de så kallade socialistiska länderna i östblocket. Han sa angående de höga priser som de begärde när de handlade med länder i tredje världen:

> Hur kan det vara till ”ömsesidig nytta” att sälja råvaror som kostar de underutvecklade länderna gränslös ansträngning och lidande till världsmarknadspriser, och köpa maskiner som idag tillverkas i stora automatiserade fabriker till världsmarknadspriser? Om vi upprättar sådana relationer mellan två grupper av nationer, så måste vi vara vara överens om att *de socialistiska länderna på sätt och vis är medbrottslingar i den imperialistiska utsugningen*.

29 ”Che Guevara At the Afro-Asian Conference in Algeria”, 24 februari 1965.

Under konferensen föreslog Che Guevara att skulderna skulle avskrivas och han argumenterade för bidrag istället för lån.[30] Han sa:

> Vi skulle kunna inleda ett nytt skede med en verklig internationell arbetsdelning, inte baserad på historien om det som har gjorts hittills utan istället på historien om vad som kan göras i framtiden. De stater i vars territorium de nya investeringarna ska göras skulle ha alla naturliga suveräna äganderättigheter till dem, utan inblandning av några betalning eller lån.

Det var modigt av honom och orsakade stort missnöje i Moskva. Strax efter detta tal ringde Mandel till Che Guevara och sa att han var beredd att åka till Alger. Che ville att han skulle komma. Mandel ansökte på den algeriska ambassaden om att få resa nästa dag, men det sig vara omöjligt.[31]

Resultatet av den Stora debatten blev att östblockets uppfattningar, som stöddes av Alberto Mora, Marcelo Fernández Font, Charles Bettelheim och den tidigare PSP-ledaren Carlos Rafael Rodríguez, fick överhanden. Fidel Castro hade hållit sig vid sidan om och hade inte tagit ställning offentligt. Che Guevara, vars ståndpunkter helt klart stod i konflikt med myndigheterna i Moskva och de östeuropeiska länderna, lämnade alla ansvarigheter i den kubanska regeringen.

Che Guevaras sista kända brev till Fidel Castro

I ett 37 sidor långt brev till Fidel Castro, daterat 26 mars 1965, men inte publicerat i sin helhet förrän 2019,[32] inleder Che Guevara på omkring 15 sidor med en ytterst kritisk bedömning av landets ekonomiska situation, och sammanfattar sedan på ungefär 10 sidor den modell för att driva och finansiera ekonomin som han förespråkar (”sistema de financiamiento presupuestario” eller budgetfinansieringssystem). Därefter utvecklar han sina tankar om partiet och staten.

I den del där han förespråkar modellen med finansiering via statsbudgeten gentemot den modell som tillämpades i länderna i Moskvablocket och i Jugoslavien beskriver han i mycket skarpa ordalag en av konsekvenserna av dessa länders utveckling:

> Fabriker stängs och jugoslaviska (och nu polska) arbetare emigrerar till länderna i Västeuropa som är i full ekonomisk utveckling. De är slavar som de socialistiska länderna skickar som offergåva till Europeiska gemensamma marknadens teknologiska utveckling.

När han i den sista delen diskuterar hur ekonomin, partiet och staten fungerar skriver han (som vi redan har citerat ovan):

> Hur man ska dra in arbetarna är en fråga som jag inte har lyckats besvara. Det är mitt största misslyckande, och denna fråga måste vi fundera över eftersom den berör förhållandena mellan partiet och staten.

---

30 Det bör också noteras att Che Guevara ett år innan talet i Alger, vid FN-konferensen om handel och utveckling (UNCTAD) i Genève i mars 1964, också gjorde deklarationer som fortfarande är lika giltiga. Här är ett utdrag: ”Det är obegripligt att de underutvecklade länderna, som ådrar sig enorma förluster på grund av de försämrade handelsvillkoren, och som genom den stadiga åderlåtningen av räntebetalningar rikhaltigt har betalat tillbaka värdet av imperialistmakterna investeringar, ska tvingas bära den ökande bördan av skuldsättning och återbetalningar, medan ännu mer rättmätiga krav inte beaktas. Den kubanska delegationen föreslår att … alla betalningar av utdelning, räntor och amorteringar ska ställas in.” (On Development – Speech delivered March 25, 1964 at the plenary session of the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD).)

31 Jan Willem Stutje, *Ernest Mandel A Rebel's Dream Deferred*, s 154.

32 Ernesto Che Guevara, ”La otra carta de despedida del Che a Fidel” (Ches andra avskedsbrev till Fidel) daterat 26 mars 1965, publicerat 28 juni 2019 på den kubanska webbplatsen *La Tizza Cuba* (på spanska); Se även: CubaDebate. På engelska.

Om partiet skriver han:

> För att fullfölja sin uppgift som ideologisk drivkraft måste partiet och var och en av dess medlemmar vara en förtrupp, och för detta måste de uppvisa en bild som är så nära vad en kommunist borde vara som det går. Deras levnadsstandard, dvs. partimedlemmarnas levnadsstandard, får varken som partianställda eller som kadrer i produktionen överstiga sina kamraters levnadsstandard…
>
> Allt detta, att försöka handla på ett sådant sätt att kampen mot tendensen till byråkratisering av partiet, dvs. att det omvandlas till ännu ett regeringsverktyg för statistisk kontroll, eller till ett verkställande organ, eller ett parlamentariskt organ med många betalda personer och många medlöpare som går från ett möte till ett annat, etc. etc. etc. ska alltid hållas i minnet…
>
> Partiet måste givetvis ha en egen organisation, skild från staten, även om det idag ibland finns en rad poster där partiet och staten blandas ihop.

I slutet av brevet skriver han om skolningen av partikadrer:

> Att göra partikadrerna till en tänkande beståndsdel, inte bara om vårt lands verklighet utan om den marxistiska teorin som inte är en prydnad utan en utomordentlig vägledning till handling (kadrerna känner inte till Trotskij eller Stalin men betecknar dem på ett akademiskt sätt som ”dåliga”).

I denna del av brevet nämner Che Guevara uttryckligen dagstidningen *Hoy*, som kontrollerades av det tidigare PSP:s ledare, som ett exempel på akademisk förvanskning.

Det bör konstateras att detta långa brev inte innehåller någon klar föresats att föreslå och uppnå politiska reformer för att organisera en socialistisk demokrati där arbetarna verkligen utövar makten. Det är utan tvekan att av Che Guevaras allvarliga misstag.

Ernest Mandel andra resa till Kuba 1967

Ernest Mandel återvände till Kuba i juni 1967, på inbjudan från det kubanska ledarskapet. Vi ska komma ihåg, att Che Guevara i juni 1967 bedrev gerillakrigföring i Bolivia, så beslutet att bjuda in Mandel till Havanna kom från den kubanska ledningen och Fidel Castro. Che Guevara kan inte ha spelat någon roll i det eftersom den materiella nivån på kommunikationerna med Kuba var mycket låg, och hursomhelst hade han inte längre något direkt inflytande i de kubanska debatterna.

Mandel stannade i mer än en månad och hade återigen ett betydande antal kontakter, eftersom Kuba på den tiden spelade en central roll på den internationella scenen som grundare av den Latinamerikanska solidaritetsorganisationen (OLAS), som samlade ett stort antal politiska organisationer som lutade åt att föra väpnad kamp. Den revolutionära strömningen behövde organisationen för att undvika Moskvas och Kinas direkta kontroll. Det pratades mycket i Kuba om internationalism, debatt och öppenhet i det internationella sammanhang som kom att leda till maj -68. Fidel Castro och ledningen för det kubanska kommunistpartiet (som grundades 1965) var mycket kritiska mot det sovjetiska ledarskapet.

Vid detta tillfälle reste Ernest Mandel med sin partner, Gisela Scholtz, som blev ledare för FI. När han återkom till Belgien publicerade han flera artiklar till stöd för den kubanska revolutionen och OLAS i veckotidningen *La Gauche*.

Mordet på Che Guevara i Bolivia

Några få månader efter att Mandel hade återvänt till Europa fick vi höra om Che Guevaras tragiska död. Han hade den 9 oktober 1967 mördats av CIA och den bolivianska armén. Ernest Mandel skrev genast en hyllningsartikel till Che Guevaras minne i tidningen *La Gauche*. Han skrev: ”Den kubanska och latinamerikanska revolutionen har förlorat en av sina viktigaste ledare; vi har förlorat en kär kamrat.” Den publicerades också i FI:s organ.[33]

Mandel och Kuba på 1990-talet

I slutet av 1989 skrev Ernest Mandel en kort polemisk text om hur anhängarna av Glasnost och Perestrojka ville göra anspråk på Ches minne. Han inleder sin artikel[34] så här:

> Bland de många försöken att ta tillbaka Ches arv är det senaste inte alls överraskande. I en bok som publicerades 1987 i Nicaragua, Perestroika : la revolución de las esperanzas (Perestrojka, den önskade revolutionen), har Kiva Maidanik på ett riskabelt sätt försökt betona den ”själsliga och psykologiska samhörigheten” mellan Che och Gorbatjov avseende ”socialismens värde-ringar”. Han intervjuades av Marta Harnecker (1937-2019), en välkänd journalist i Kuba som ofta har inspirerats av prosovjetiska ståndpunkter, och som verkar ha fått i uppdrag att medla mellan ”ortodoxa” latinamerikanska kommunistpartier och den lojalistiska strömningen. Men detta försök att ta tillbaka [arvet] stötte på ett antal svårigheter – även under beteckningen perestrojka.

Därefter sammanfattar Mandel de idéer Che förespråkade i den Stora debatten:

> Marknadsbaserade ekonomiska reformer var inte någon ”socialistisk värdering” som Che var särskilt fäst vid. Hans fientlighet mot de reformer som Liberman och Trapeznikov förespråkade på 1960-talet var helt uppenbar; han var mot att införa ”ekonomiska beräkningar” baserade på företagens finansiella oberoende, och mot ett lönesystem som framförallt grundade sig på materiella motiv, ackordsarbete och bonusar. Hans motstånd var inte resultatet av något förakt för ”ekonomiska lagar och mekanismer”: Che stödde en strikt planering, ett centraliserat skattesystem som innefattade övervakning av investeringar och lån med hänsyn till allmänna och inte sektoriella intressen, i namn av att bygga en sorts socialism som på ett radikalt sätt skulle skilja sig från ett kapitalistiskt samhälle, och basera sig på kategorier som var motsatsen till profit och varor. Han ansåg att marknadsbaserade kategorier måste begränsas till de minst socialiserade sektorerna, när det inte gick att undvika dem. ”Med de ruttna vapen som vi har ärvt från kapitalismen, varan som ekonomisk enhet, avkastning på investeringar, enskilda materiella intressen som drivkraft, riskerar vi att styra mot en återvändsgränd.” Det har bekräftats av historien.

Därefter ifrågasätter Mandel Kiva Maidaniks påstående att Ches uppfattningar under den Stora debatten inte utgjorde ”kärnan i Ches åsikt som teoretiker”. Han hävdar att

> Che ansåg att mobilisering av massorna och deras klassmedvetande kunde stimuleras av en internationell politik som stödde revolutionära processer, genom att bekämpa byråkrati och korruption, genom ledarnas exemplariska uppträdande och genom att utveckla den socialistiska demokratin, även om hans uppfattningar i denna fråga var något kortsiktiga.

Mandel fördömer Gorbatjovs överenskommelser med Ronald Reagan på bekostnad av den pågående revolutionära processen i Centralamerika i slutet av 1980-talet:

---

33 ”L’exemple de ’Che’ Guevara inspirera des millions de militants de par le monde”, på *Ernest Mandel Archives*.
34 Se ”En nombre de Che Guevara” (på spanska), på Rebellion.org.

> Allt stämmer: Ches internationalism skulle ha haft svårt att acceptera att diplomatisk ”dialog” med USA prioriterades till skada för de revolutionära processerna i tredje världen, som förminskades till att bara vara ”regionala konflikter”. Vid en tidpunkt då Nicaragua hade brist på olja, som sovjetregeringen beviljade sparsamt och villkorligt, övervägde Gorbatjov att minska sin militära hjälp ”till lätta vapen av den sort som polisen använder”.

Jag skulle också vilja nämna en episod angående förhållandet mellan Ernest Mandel och Kuba där jag är personligt inblandad. Den ägde rum 1992 och rör mötet mellan Marta Harnecker, som nämndes ovan, och Ernest Mandel.

Marta Harnecker hade varit medlem i Chiles Socialistparti under Allendes presidentperiod. Hon var känd som populariserare av marxistiska teorier, särskilt med sin lilla bok *Den historiska materialismens grundläggande begrepp*.[35] Hon bodde i Kuba och var partner till Barbarossa, öknamn för Manuel Piñeiro Losada, som var en pålitlig kamrat till Fidel Castro och ansvarig för alla de gerillaoperationer i Latinamerika som det kubanska ledarskapet stödde. Jag hade haft nära kontakter med Marta Harnecker sedan 1988-198 och med Manuel Piñeiro Losada sedan 1991. Jag hade träffat Marta Harnecker i Managua på 1980- och 1990-talet, inom ramen för Fjärde internationalens stöd till den sandinistiska revolutionära processen. På den tiden bodde hon ofta i Managua (jag ska återvända till detta i en annan artikel).

Efter att sandinisterna misslyckades att vinna valet 1990 reste Marta Harnecker tillbaka till Kuba. Jag besökte Kuba regelbundet eftersom jag var ansvarig för Samordningen mot USA:s embargo mot Kuba, en mycket stor organisation som hade bildats i Belgien och samlade politisk partier som FI och det belgiska kommunistpartiet och stora solidaritetsrörelser och civilsamhällesorganisationer som Oxfam. Vid den tidpunkten bjöds jag in till Kuba i egenskap av medlem i politbyrån i FI:s belgiska sektion. Det var i detta sammanhang som jag regelbundet träffade Marta Harnecker och Barbarossa, alias Manuel Piñeiro.

1992 bjöds Marta Harnecker till Bryssel av Belgiska Arbetarpartiet (PTB), ett parti av maoistiskt ursprung som fortfarande var genomsyrat av en stalinistisk ideologi. Hon höll en föreläsning där hon blev utbuad av vissa eftersom hon nämnde Trotskij, och det var otänkbart att säga något positivt om Trotskij i en församling av kadrer i Belgiska Arbetarpartiet. Medan hon var i Bryssel kontaktade hon mig eftersom hon verkligen ville träffa Ernest Mandel. Vi gick tillsammans. Mötet varade i mellan 2½ och 3 timmar i hans hus i Schaerbeek.

Det var 1½ år efter Sovjetunionens sammanbrott. Kuba hade varit starkt beroende av sitt ekonomiska utbyte med Sovjetunionen, och upplevde en svår ekonomisk kris. Öns myndigheter svarade genom att utlysa en specialperiod. Med tanke på konsekvenserna av Sovjetunionens upplösning hade de ekonomiska förbindelserna mellan Kuba och Moskva minskat kraftigt, speciellt de som rörde oljeleveranser. Det ekonomiska läget i Kuba var extremt svårt, och det fanns en stor oro över Sovjetunionens sammanbrott.

Marta Harnecker sa till Mandel: ”Hör här, kamrat Ernest, vi vill verkligen veta hur du förklarar Sovjetunionens sammanbrott. Du är en av få personer som kan formulera en sammanhängande förklaring som Fidel Castro skulle lyssna på. Om du går med på det”, sa hon, ”så kommer jag när jag återvänder till Kuba att försöka övertyga Fidel Castro att bjuda in dig till Kuba för att presentera

35 Marta Harnecker, *Les concepts élémentaires du matérialisme historique,* Paris, L’Harmattan, 1985 [1969], 365 sidor. På engelska, Introduction to Elementary Concepts of Historical Materialism, på marxists.org, s 21-29.

din analys av Sovjetunionens slut.” Vi diskuterade ingående orsakerna till sammanbrottet och vilken karaktär Sovjetunionen hade haft, vilken sorts projekt perestrojka och glasnost hade varit, hur Gorbatjovs politik skulle analyseras, sovjetbyråkratins försök till självreformering som till slut hade lett till Sovjetunionens sönderfall. Innebar detta att kapitalismen var på väg att lyckas att återupprätta sig, med de privatiseringar och den chockterapi som genomfördes i de olika republiker som hade uppstått ur Sovjetunionen?

Diskussionen var konstruktiv. Men Ernest sa till Marta: ”Hör här, jag varit i Kuba två gånger, jag är helt solidarisk med Kuba om det amerikanska embargot, men jag är övertygad om att Fidel Castro inte vill träffa mig, han kommer inte att vilja ha en verklig debatt. 1964 och 1967 märkte jag, att även om jag var inbjuden i samförstånd med Fidel Castro så var det uteslutet att han skulle träffa mig och ha en diskussion med både inre och yttre aspekter. Så du kan försöka övertala honom, men det finns praktiskt taget ingen chans att Fidel skulle vilja träffa mig.”

Hela sitt liv uttryckte Ernest Mandel sitt stöd till det kubanska folket mot USA:s embargo, han hyllade Fidel Castros initiativ att uppmana länderna i tredje världen att inte betala sin statsskuld, och han var beredd att diskutera och utveckla sina uppfattningar om den kubanska revolutionen. Om han hade träffat Fidel Castro, och om det hade blivit en offentlig debatt, så skulle han utan tvekan ha nämnt socialistisk demokrati som ett absolut villkor för en övergång till socialism.

Slutsatser

- Ernest Mandel insåg snabbt den kubanska revolutionens betydelse och uttryckte hela sitt liv solidaritet med Kuba.
- Han stödde så tidigt som 1963 Che Guevaras ståndpunkter under den Stora debatten om vilken politik som skulle väljas för en övergång till socialism, när han fick höra om de ståndpunkter som Che offentligt hade uttryckt några månader tidigare.
- Che Guevara och de ledare som delade hans uppfattningar, som finansministern Luis Álvarez Rom, bjöd in Ernest Mandel till Kuba där han försökte hjälpa till att stärka deras ställning när de förhöll sig till de personer som stödde den politik som tillämpades i Sovjetblocket, samtidigt som han tog avstånd från ståndpunkter som intogs av de jugoslaviska ledarna (som Stalin hade bannlyst från och med 1948).
- I alla sina bidrag försökte Mandel föra in frågan om socialistisk demokrati, om arbetarnas och folkets direkta deltagande i beslutsprocessen, i debatten. Han betonade helt klart det livsviktiga behovet att prioritera att folket tog besluten. På denna punkt delade inte Che Mandels och Fjärde internationalens åsikt, trots att han var medveten om de problem som blev resultatet av att arbetarnas deltagande saknades. Men i sitt långa brev till Fidel den 26 mars 1965, då han lämnade den kubanska regeringen, skrev Che: ”Hur man ska dra in arbetarna är en fråga som jag inte har lyckats besvara. Det är mitt största misslyckande, och denna fråga måste vi fundera över eftersom den berör förhållandena mellan partiet och staten.”[36] Senare, 1966, när Che Guevara skrev sina kritiska noter i marginalen på den sovjetiska läroboken under sitt besök i Prag, sa han att det var upp till folket, massorna, att

36 Se Chicago Alba Solidarity.

avgöra planens prioriteringar.[37]

– Under senare år slutade Mandel aldrig att ge denna fråga en central betydelse i texter, tal, debatter och världskongressernas resolutioner. För att bara nämna två exempel, i sin antologi Arbetarkontroll, arbetarråd, arbetarstyre och i sina bidrag till en text om *Proletariatets diktatur och socialistisk demokrati*, där han skrev: ”En levande pluralistisk och socialistisk demokrati, en fri konfrontation mellan val av olika prioriteringar, de politiska och sociala organisationernas självständighet från statsapparaten, är inte en lyx för rika länder som fattiga länder borde klara sig utan tills tiderna blir bättre. I varje socialistisk revolution finns det ett praktiskt krav för att övervinna ekonomins motsättningar, minska bristen på proportioner, tygla ojämlikhet, i det kollektiva medvetandet hitta vägar att besegra hinder. Under uppbygget av ett socialistiskt samhälle måste mänskliga medborgerliga och sociala rättigheter, en rättsstat, obegränsad politisk demokrati, de associerade producenternas demokrati, demokratiskt centraliserad planering, nödvändig men begränsad användning av marknadsmekanismer och självstyre kompletteras med varandra. Om bara en enda länk saknas kan helheten förstöras.” (Manifest antaget av Fjärde internationalens trettonde kongress i februari 1991.)

– Utöver de ståndpunkter som de stödde under den Stora debatten och den djupa samstämmigheten mellan Che Guevara och Ernest Mandel i detta sammanhang kan vi lägga till andra punkter där de var överens:

1. Behovet av en offentlig debatt om frågor som kräver alternativ.
2. Behovet att utvidga revolutionen till så många länder som möjligt – ett av Che Guevaras ledmotiv – med utsikten av att skapa ett, två, tre, fyra, fem Vietnam och utveckla internationalismen. Det var också livsviktigt för Mandel och Fjärde internationalen.
3. Che Guevaras vägran att använda förtryck mot idéer inom vänstern (vilket i mars 1965 fick honom att befria kubanska trotskistiska aktivister i POR-T innan han reste till Kongo).
4. Behovet att använda väpnad kamp i en revolutionär strategi för att utvidga den socialistiska revolutionen. I detta avseende hade Ernest Mandel så tidigt som 1964 beviljats sin begäran att bolivianska trotskistiska aktivister skulle få militär träning i Kuba.[38] Trots att en del av dem hade utbildats i Kuba kunde de 1967 tyvärr inte ansluta sig till den gerillagrupp som Che Guevara ledde. Orsakerna till att de stoppades har inte klarlagts. Det bör nämnas att Ernest Mandel inte stödde en militaristisk version av strategin om väpnad kamp. Det bevisas av att Fjärde internationalen 1973 bröt med PRT-ERP i Argentina.[39]
5. Vi bör också nämna att det fanns klara skillnader mellan Ernesto Che Guevara och Ernest Mandel avseende värderingen av möjligheterna för revolutionär kamp i de industrialiserade länderna. I de noter han skrev i Prag 1966 när han kom tillbaka från Kongo, och innan han smög sig tillbaka till Kuba för att göra sig redo för Bolivia, nämnde Ernesto Che Guevara mer än en gång att han inte trodde att arbetarklassen i de industrialiserade länderna var redo

37 Ernesto Che Guevara, *Apuntes criticos a la economia politica,* Editorial Ciencias Sociales, Centro de Estudios Che Guevara, Ocean Press, Havanna, 2006.

38 Ernest Mandel hänvisar till detta i interna brev till Fjärde internationalen som han hade skickat från Kuba. Se Ernest Mandels arkiv vid Internationella institutet för samhällshistoria i Amsterdam.

39 Se Jan Willem Stutje, *Ernest Mandel A Rebel's Dream Deferred.*

> för radikal kamp, medan Ernest Mandel och Fjärde internationalen var övertygade om arbetarklassens revolutionära potential i länderna i Norr och i världsrevolutionens tre sektorer. Om Che Guevara inte hade mördats i oktober 1967 och hade fått bevittna student- och arbetarkampens imponerande uppgång i Europa från och med 1968 och under 1970-talets första hälft, så kanske han hade ändrat den uppfattning han uttryckte 1966-1967.

Denna studie är en uppdaterad och något förändrad version av ”Ernest Mandel, det revolutionära Kuba och Che Guevara” som publicerades av Counterpunch, 12 januari 2024.

Författaren är tacksam till Rafael Acosta, Rafael Bernabe, Christian Dubucq, Fernanda Gadea, Michaël Löwy, Maxime Perriot, Claude Quémar, Michael Roberts, Pierre Salama, Catherine Samary, Patrick Saurin och Suzi Weissman för att ha läst igenom texten. Han riktar också ett tack till Christian Dubucq, Sushovan Dhar och Vicki Briault för deras hjälp att kontrollera källor.

Bilaga: Folkliga socialistiska partiet (PSP)

Så här analyserade det stalinistiska PSP:s officiella organ angreppet mot Moncadagarnisonen i Santiago de Cuba i juli 1953:

> Den 26 juli 1953 genomförde den borgerligt-*latifundista* och pro-imperialistiska klicken, som tvingat sig på landet genom den reaktionära kuppen den 10 mars 1952, i själva verket en ny statskupp i syfte att förstärka den reaktionära regeringen karaktär och undanröja en hel rad hinder som stod i vägen för dess planer.
>
> Den sterila och illa genomtänkta resningen i öster som kulminerade mot kasernerna i Santiago och Bayamo kunde lätt besegras av de styrandes militärapparat, trots upphovsmännens goda föresatser. Regimen tog detta som förevändning för att sopa bort det lilla som återstod av demokrati och rikta hårda slag mot den demokratiska massrörelse, som vid denna tid höll på att växa sig stark och bli ett allvarligt hot mot regeringens samtliga planer….
>
> Det är välkänt att vårt parti inte på något sätt medverkade i händelserna i öster, att det är emot den sortens borgerligt kuppartade taktik för att den är felaktig, för att den sker isolerad från massorna och utgör ett hinder för masskampen som är det enda som, genom att ständigt gå mot högre och mer effektiva kampformer, kan besegra reaktionen och imperialismen… (Utdrag ur en rapport som hölls av A Diáz å den nationella verkställande kommissionens vägnar vid PSP:s nationella kommittés plenarmöte den 6 april 1954. Partido Socialista Popular och den kubanska revolutionen, som ingår i Michaël Löwy, *Marxismen i Latinamerika*, på marxistarkiv.se.)

Fernando Martínez sammanfattar PSP:s inställning till målen för kampen i Kuba före segern i januari 1959 i följande ordalag: ”jordbruk”, antiimperialistisk”, ”mot kvarvarande feodalism”, ”för nationell utveckling”, etc. Enligt dem behövde man också leta efter och hitta en nationell borgarklass som kunde spela en positiv, aktiv roll mot lägret som bestod av pro-imperialister på den internationella marknaden och feodala eller halvfeodala krafter på landsbygden. Det skulle vara en nationell, positiv borgarklass mot kompradorbourgeoisien. Men historien skulle besluta annorlunda. (Se Fernando Martínez Hereida och Éric Toussaint, ”*Du 19e au 21e siècle : une mise en perspective historique de la Révolution cubaine*” (Från 1800-talet till 2000-talet: ett historiskt perspektiv på den kubanska revolutionen”, intervju från 1998.)

Efter revolutionens seger 1959 svor PSP trohet mot den stalinistiska läran om en revolution i

stadier, och gick starkt mot den socialistiska sväng som den kubanska revolutionen hade tagit. Ett citat illustrerar denna linje tydligt: när den revolutionära kubanska regeringen i augusti 1960 började ingripa i företagens skötsel och expropriera stora godsägare, hade PSP:s generalsekreterare Blas Roca följande att säga vid partiets åttonde nationella möte:

> I det nuvarande demokratiska och antiimperialistiska skedet måste man – inom gränser som ska fastställas – säkerställa de privata företagens profiter, verksamhet och utveckling … Det har gjorts överdrifter; det har gjorts grova ingrepp som kunde ha undvikits… Att utan tillräcklig orsak ingripa i ett företags eller en fabriks verksamhet hjälper inte oss, eftersom det skapar irritation och slår tillbaka på revolutionen … de av den nationella borgarklassens element som måste och kan hållas kvar på revolutionens sida i detta skede…[40]

1962 bröt en allvarlig konflikt ut mellan Fidel Castro och PSP:s gamla garde. De sistnämnda trodde att tiden hade kommit för dem att ”ta tillbaka” revolutionen till sin egen fördel, och stärkta av de allt närmare relationerna med östblocket började de infiltrera de Förenade revolutionära organisationerna (ORI), som Castro såg som ett mellanliggande stadium mot att skapa den Kubanska socialistiska revolutionens förenade parti (PURSC). ”Kampen mot sekterismen” satte för tillfället snabbt stopp för dessa uppfattningar. Moskva ingrep inte i dispyten. Under kampen mot Kina om herraväldet över den kommunistiska världen, som började i början av 1960-talet, hade inte Sovjetunionen råd att köpslå om sitt stöd till den första socialistiska regeringen i Latinamerika, i synnerhet som den hade en viss prestige i tredje världen.

Fidel Castro om ORI-krisen:

> … bildade vi verkligen ett verkligt marxistiskt parti? …
>
> Vi förenade inte de revolutionära krafterna. Vi organiserade inte ett parti. Compañeros, vi organiserade eller skapade eller gjorde en tvångströja, ett ok. Vi gynnade inte ett förbund av revolutionärer, istället bildade vi en armé av tämjda och undergivna revolutionärer…
>
> Den compañero som bemyndigades – det är obekant om han försågs med makt eller om han tog den på eget bevåg, eller om det var på grund av att han långsamt hade börjat ta ledningen på detta område, och som ett resultat av det fann sig ha ansvar för att organisera eller arbeta som ansvarig sekreterare för att organisera de Förenade revolutionära organisationerna… den som trots detta begick, som beklagligt nog, ytterst beklagligt, begick de misstag som vi har räknat upp var compañero Anibal Escalante…
>
> Vi tror att Anibal Escalantes handlingar i dessa frågor varken var ett resultat av förbiseende eller omedvetna, utan istället var de avsiktliga och medvetna….
>
> Och vad var kärnan? Var det en kärna av revolutionärer? Kärnan var bara ett skal av revolutionärer, som var väl bevandrade i att dela ut förmåner, som utsåg och avsatte tjänstemän, och som ett resultat av detta kom att åtnjuta inte bara den prestige som en revolutionär kärna bör åtnjuta, en prestige som bara har uppstått ur den auktoritet som den har i massornas ögon, en auktoritet som den fått genom det exempel den utgör som arbetare, som mönsterrevolutionärer. Istället för att komma från dessa källor kommer kärnas auktoritet från det faktum att man från den kunde få eller förvänta sig en ynnest, e utdelning, eller något dåligt eller något bra. Och som förväntat bildades det runt kärnan förhållanden för att bilda ett kotteri av smickrare som inte har något

40 Blas Roca, *Balance de la labor del Partido desde la última Asamblea Nacional y el desarrollo de la revolución*, Havanna 1960, s 87–88. Citerat av Michael Löwy i ”La revolución permanente en América Latina”, (Permanent revolution i Latinamerika), i Michael Löwy m fl, *Socialismo para armar. Documentos urgentes de la historia contemporánea*, Hijos Red Mundial, Colección Socialismo y Libertad, Libro 68, 2016, s 19. Översättning CADTM.

> gemensamt med marxism eller socialism… denna besatthet av makt, manin att ge order, manin för att regera… ta en viss compañero i besittning…
>
> Hur bildades sedan kärnorna till de Förenade revolutionära organisationerna (ORI)? Jag ska berätta hur. I varenda provins gjordes PSP:s generalsekreterare till ORI:s generalsekreterare…" (*Fidel Castro Denounces Bureaucracy and Sectarianism, Speech of March 26, 1962*, New York: Pioneer Publishers, 1962).

Efter denna stora konflikt sattes Anibal Escalante åt sidan och skickades till Tjeckoslovakien i 2 år, men PSP hade fortfarande starkt inflytande i olika centrala ministerier, i säkerhetstjänsten, i fackföreningarna och i pressen och skolningsapparaten.

Märk väl att en bok som gavs ut i Havanna 2006, med titeln *Apuntes críticos economia política* innehåller en rad texter av Che Guevara och protokoll från interna möten med det kubanska industriministeriets ledning. Vid ett av dessa möten, som hölls 22 februari 1964, sa Che Guevara detta om Anibal Escalante-affären:

> Det grundläggande fel som Anibal begick, ett fel som måste analyseras mer ingående, var inte Anibals personliga strävanden. Det är en personlig fråga, ett personligt felsteg, som inte skulle ha lett till större problem om det inte vore för det faktum att Anibal, i sin ställning som organisationssekreterare, behövde kontrollera alla partiets apparater, som hade blivit verkställande apparater. Som ett resultat av det blev all ideologisk kontroll beroende av en rad herrar som både var verkställande och kontrollanter, vilket var omöjligt.[41]

Med början tidigt i oktober 1967 fördömdes ett stort antal tidigare PSP-medlemmar under ledning av Anibal Escalante, som hade återvänt från exilen, av Fidel Castro för att ha organiserat en fraktion i kommunistpartiet, som hade bildats i oktober 1965. Ett 40-tal medlemmar i denna fraktion arresterades, ställdes inför rätta och dömdes till fängelse. De anklagades för fraktionell verksamhet knuten till de sovjetiska, tjeckoslovakiska och östtyska ambassaderna. Anibal Escalante dömdes i januari 1968 till 15 års fängelse, men frisläpptes 1971. Åtta av de anklagade dömdes till 12 års fängelse, åtta till 10 år, sex till 8 år, fem till 4 år, sex till 3 år och en till 2 år. Som ytterligare ett tecken på Kubas avståndstagande från Moskva var Fidel Castros tillkännagivande att det kubanska kommunistpartiet inte skulle delta vid det möte med Moskvavänliga partier som hölls i Bulgarien i mars 1968. I flera tal 1968 kritiserade han hårt de läroböcker som publicerades av Moskva. Den kubanska regeringen föregrep möjliga repressalier från Moskva genom att ge order om att "vidta alla åtgärder och procedurer för att spara så mycket bränsle som möjligt". ("La reunión del Comité Central", *Granma*, Havanna, vol 4, nr 24, 28 januari 1968.)

Bibliografi

Aurelio Alonso, "Discutirla, con veneración e irreverencia, a propósito de la carta de Che Guevara a Fidel del 26/03/1965" [Inledning till Che Guevaras brev till Fidel Castro 26 mars 1965] , La Tizza.

Rafael Acosta de Arriba, "El final del trotskismo organizado en Cuba. Parte 1" publicerat 13 april 2023; "El final del trotskismo organizado en Cuba. Parte 2", publicerat 14 april 2023.

Rafael Acosta de Arriba, "La fin du trotskisme organisé à Cuba", *Contretemps* nr 34, Paris, juli

41 Ernesto Che Guevara, Apuntes criticos a la economia politica, Editorial Ciencias Sociales, Centro de Estudios Che Guevara, Ocean Press, Havanna, 2006, s 285.

2017.

Carlos Alzugaray, ”1968 : una mirada retrospectiva”, i Rafael Hernández (red.), *Temas*, Havanna, nr 53, 28 februari 2008 : s 92-109.

María del Carmen Ariet García, ”Che Guevara: Una carta singular”, CubaDebate, 14 juni 2019.

Charles Bettelheim, *Planification et croissance accélérée*, Éditions Maspero, Paris, 1967.

Charles Bettelheim, ”Formes et méthodes de la planification socialiste et niveau de développement des forces productives”, i *La transition vers l’économie socialiste*, Éditions Maspero, Paris, 1968.

Charles Bettelheim, *Calcul économique et formes de propriété*, Éditions Maspero, Paris, 1970.

Fidel Castro, *Version intégrale du discours de Fidel Castro, le 26 mars 1962,* i *Œuvre révolutionnaire*, nr 10, Havanna, 1962.

Fidel Castro, ”Discurso pronunciado por el comandante Fidel Castro Ruz, Primer Secretario del Comité Central del Partido Comunista de Cuba y Primer Ministro del gobierno revolucionario, en el acto conmemorativo del XI aniversario de la acción del 13 de marzo de 1957, efectuado en la escalinata de la universidad de La Habana”, Havanna, 13 mars 1968.

Jean-Luc Dallemagne, ”Charles Bettelheim ou l’identification des contraires”, *Critiques de l’Économie Politique*, nr 7-8, april-september 1972, Paris

René Dumont, *Cuba, socialisme et développement,* Paris, Seuil, 1964

René Dumont, Är Kuba socialistiskt?, på marxistarkiv.se.

Samuel Farber, *Che Guevara, Ombres et lumières d’un révolutionnair*e, Ed. Syllepse, 2017.

Samuel Farber, *Cuba Since the Revolution of 1959: A Critical Assessment,* Haymarket Book, 2011

Ernesto Che Guevara, ”Socialismen och människan på Kuba”, i *Texter av Ernesto Guevara ”Che på svenska”*, utgiven av Svensk-Kubanska Föreningen 1997.

Ernesto Che Guevara, *Apuntes criticos a la economia politica,* Editorial Ciencias Sociales, Centro de Estudios Che Guevara, Ocean Press, Havanna, 2006.

Ernesto Che Guevara, ”Discours d’Algiers, février 1965”, i *Œuvres II, Textes politiques*, Edit. Maspero, Paris, 1968

Ernesto Che Guevara, *El Gran Debate sobre la economía en Cuba (1963-1964)*, Centro de Estudios Che Guevara, Ocean Press, 2006.

Ernesto Che Guevara, ”The other farewell letter from Che Guevara to Fidel Castro” , skrivet 26 mars 1965, publicerat 28 juni 2019.

Sergio De Santis, ”Il Dibattito sulla gestione socialista a Cuba”, *Critica Marxista* nr 5/6, sept.-dec. 1965, s 285-327

Janette Habel, *Ruptures à Cuba, le Castrisme en crise*, La Brèche, Paris, 1989.

Janette Habel, ” Quel socialisme et quelle démocratie pour Cuba?”, intervju publicerad 20 juli 2022,

Janette Habel, ”El Gran Debate Cubano 1963-1965” *Jacobin América latina, Jacobin Revista*, nr 5, Argentina, 2022, s 56 - 65

Janette Habel - Michaël Löwy, ”Che Guevara: pensar en tiempos de revolución”, La Tizza Cuba, 10 juli 2023.

Celia Hart Santamaria, *Escritos politicos 2003-2008*, Ediciones de la Presidencia de la Républica, Caracas, 2009.

Rafael Hernández, ”El año rojo. Política, sociedad y cultura en 1968”, Revista de Estudios Sociales, 1 augusti 2009.

Jérôme Leleu, ”Charles Bettelheim et la Révolution cubaine (1960-1971)”, RITA, nr 6, februari 2013.

Michaël Löwy, *La pensée du Che*, Edit. Maspero, Paris, 1970

Michaël Löwy, *Le Marxisme en Amérique latine, Anthologie*, Edit. Maspero, Paris, 1980. Delar på svenska i Marxismen i Latinamerika, på marxistarkiv.se.

Michael Löwy et al, *Socialismo para armar. Documentos urgentes de la historia contemporánea*, Hijos Red Mundial, Colección Socialismo y Libertad, band 68, 2016.

Michaël Löwy, *El Marxismo en América Latina*, LOM, Santiago de Chile, 2007.

Livio Maïtan, ”La Quatrième Internationale, la révolution cubaine et Che Guevara”, Revue *Inprecor*, nr 417, oktober 1997, s 6-8.

Ernest Mandel (as Ernest Germain), ”The Law of Value in Relation to Self-Management and Investment in the Economy of the Workers’ States, Some remarks on the discussion in Cuba”, World Outlook, vol 1, nr 14, 27 december 1963.

Ernest Mandel, ”Varukategorierna i övergångsskedet” (1964), ingår i Planeringsdebatten på Cuba, på marxistarkiv.se.

Ernest Mandel, ”Defend the Cuban Revolution” (1964), International Socialist Review, vol 25 nr sommar 1964, s 80-83, på marxists.org.

Ernest Mandel, ”The OLAS Conference and the ’Principles’ of Paul-Henri Spaak”, oktober 1967, på marxists.org.

Ernest Mandel, Den ekonomiska debatten på Kuba 1963-64, på marxistarkiv.se.

Ernest Mandel, ”L’exemple de ’Che’ Guevara inspirera des millions de militants de par le monde”, *Éditorial de La Gauche*, nr 39, 21 oktober 1967.

Ernest Mandel, Marxismens ekonomiska teori (1962), på marxistarkiv.se.

Ernest Mandel (som Ernest Germain), ” Anibal Escalante, Mike Banda and Whitewash for the Kremlin”, april 1968.

Ernest Mandel, ”Övergångsperiodens ekonomi” (1968), på marxistarkiv.se.

Ernest Mandel, *Tratado de Economía Marxista* (2 t.), colección Polémica, Instituto del Libro,

Havanna, 1969.

Ernest Mandel, ”Tio teser om de sociala och ekonomiska lagar som styr övergångssamhället mellan kapitalism och socialism” (1973), på marxistarkiv.se.

Ernest Mandel, ”La teoria marxiana de la acumulación primitiva y la industrialización del Tercer Mundo”, *Revista Pensamiento Critico*, nr 36, januari 1970, Havanna, s 115-131.

Ernest Mandel, ”Au nom du Che”, 1 december 1989.

Ernest Mandel, ”Démocratie socialiste contre le ’socialisme de marché’”, Revue *Quatrième Internationale*, september 1987

Ernest Mandel, ”Byråkrati och varuproduktion”, (1987), på marxistarkiv.se.

Éric Toussaint, ”Du 19e au 21e siècle : une mise en perspective historique de la Révolution cubaine” (intervju med Fernando Martínez Heredia 1998), på *CADTM*, november 2016.

Fernando Martínez Heredia, *El Che y el Socialismo*, Ediciones Casa de las Americas, Havanna, 1989

Carmelo Mesa-Lago, ”Le débat socialiste sur les stimulants économiques et moraux à Cuba”, Persée, 1971, s 434-455.

Carlos Rafael Rodríguez, ”Sobre la contribucion del Che al desarrollo de la economia cubana”, *Cuba Socialista*, vol 8, nr 33, maj-juni 1988, s 1-29.

Catherine Samary, Plan, Market & Democracy. *The experience of so-called socialist countries,* IIRE, 1988.

Catherine Samary, *Le marché contre l’autogestion. L’expérience yougoslave.* förord Ernest Mandel. Publisud/La Brèche, 1988

Catherine Samary, ”1968: The Yugoslav self-management system at the crossroad. A ‘concrete utopia’ revisited in 2018”, i *Acta Histriae*, nr 27, 2019, s 163-186.

Catherine Samary, (co-edit Fred Leplat), Decolonial Commmunism, Democracy & the Commons, Resistance Book, Merlin Press, och *IIRE*, 2019

Catherine Samary, *Partisan Ruptures, Self-Managment, Market Reform and the Spectre of Socialist Yugoslavia,* London, Pluto Press, 2019

Jan Willem Stutje, *Ernest Mandel A Rebel’s Dream Deferred,* Verso, London-New York, 2009.

Paul Sweezy, Charles Bettelheim m fl, Socialkapitalismen, på marxistarkiv.se.

Carlos Tablada, *Che Guevara : L’économie et la politique dans la transition au socialisme*, Pathfinder, New York, 1992.

Paco Ignacio Taibo II, *Ernesto Guevara también conocido como El Che,* Editorial Planeta, Mexiko, 1997.

Éric Toussaint, ”Retour sur des révolutionnaires ’oubliés’ de l’histoire. Les trotskistes cubains des années 1930 à 1959”, *Europe Solidaire sans Frontières*, 2000.

Éric Toussaint, ”Idalberto Ferrera Acosta (1918-2013), Cuban Trotskyist”, *Europe Solidaire sans Frontières*.

Éric Toussaint, ”Lenin and Trotsky confronting the bureaucracy — Russian revolution and transitional societies”, *Europe Solidaire Sans Frontières*, 21 januari 2017.

Éric Toussaint, Yannick Bovy*, Cuba : Le pas suspendu de la révolution — Approche critique de la réalité cubaine*, Éditions du Cerisier, Cuesmes-Mons, 2001. Med bidrag av Abel Prieto, Silvio Rodriguez, Julio Carranza Valdés, Haroldo Dilla Alfonso, Mayra Espina Prieto, Julio Fernandez Bulté, Janette Habel, Maria López Vigil, Osvaldo Martínez, Fernando Martínez Heredia, Mirta Rodriguez Calderon, Maya Roy, Manuel Vázquez Montalbán, Aurelio Alonso Tejada.

Éric Toussaint intervjuad av Wilder Pérez Varona, ”La lección de la Unión Soviética es que la burocracia elige la restauración capitalista”, *La Tizza Cuba*, 29 maj 2019.

Éric Toussaint, ”A Personal Testimony to Ernest Mandel (1923-1995), a revolutionary and internationalist activist; both in thought and action”, *International Viewpoint*, 10 augusti 2023.

Léon Trotsky, *Écrits 1928-1940*, band I, Librairie Marcel Rivière, Paris, 1955

Leo Trotskij, ”Stalin som teoretiker”, mars 1930, på marxistarkiv.se.

Leo Trotskij, ”Den sovjetiska ekonomin i fara”, oktober 1932, på marxistarkiv.se.

Leo Trotskij, Den förrådda revolutionen, 1936, på marxistarkiv.se.